

KOHTI KEHITYSVAMMAISTEN TOIMIJUUTTA – MITEN?

Ammattikorkeakoulututkinnon opinnäytetyö

Visamäki, sosionomi (AMK)

Kevät, 2019

Tarja Tamminen

Sosionomi AMK
Visamäki

Tekijä	Tarja Tamminen	Vuosi 2019
Työn nimi	Kohti kehitysvammaisten toimijuutta – miten?	
Työn ohjaaja	Päivi Veikkola	

TIIVISTELMÄ

Kehitysvammaisten henkilöiden yhteiskunnallinen asema on muuttumassa kohti tilaa, jossa tavoitteena on heidän täysi osallisuutensa. Kehitysvamma-alan työntekijät ovat osaltaan vaikuttamassa siihen, että kehitysvammaiset henkilöt muuttuvat kohderyhmästä toimijoiksi ja saavat toimi-juuteensa ohjausta ja tukea. Työtä on kehitettävä niin, että kehitysvammaisten henkilöiden osallisuus yhteiskunnassa toteutuu.

Opinnäytetyön tavoitteena oli löytää keinoja ja käytänteitä siihen, miten kehitysvammaisten henkilöiden osallisuutta, toimijuutta ja itsemääräämisoikeutta voidaan tukea. Tämä on tärkeää tietoa kehitysvamma-alalla tehtävän työn kannalta. Informantteina tutkimuksessa toimivat Pirkanmaalla työskentelevät kehitysvamma-alan ammattilaiset.

Opinnäytetyö on laadullinen tutkimus, jossa sisällönanalyysia tehdään teemoittelun avulla. Aineistonkeruumenetelmänä käytettiin teemahaastattelua. Haastattelut toteutettiin Pirkanmaan alueella toimivissa julkisen ja yksityisen sektorin kehitysvamma-alan toimintayksiköissä. Haastateltavat toimivat ohjaus-, asiantuntija- ja esimiestehtävissä.

Tutkimuksen tulosten perusteella kehitysvammaisten osallisuuden, toimijuuden ja itsemääräämisoikeuden tukemisen kannalta tärkeiksi tekijöiksi tuli esiin kolme kokonaisuutta. Nämä olivat työn suunnitelmallisuus, työn kehittäminen ja esimiehen tuki sekä työntekijöiden käyttöteoria ja koulutuksen merkitys. Tuloksien mukaan ilman suunnitelmallisuutta ja tavoitteellisuutta työllä ei ole vaikuttavuutta.

Avainsanat kehitysvammaisuus, osallisuus, toimijuus, itsemääräämisoikeus

Sivut 34 sivua, joista liitteitä 1 sivua

Degree Programme in Social Services
Visamäki

Author	Tarja Tamminen	Year 2019
Subject	Striving for active agency of persons with intellectual disabilities – how?	
Supervisor	Päivi Veikkola	

ABSTRACT

The social status of people with intellectual disabilities is changing towards their full participation. Those working with people with intellectual disabilities contribute to the change from being a target group to becoming actors by providing support and guidance. Work must be developed so that the participation of people with intellectual disabilities in the society is realized.

The aim of the thesis was to find ways and practices for support the inclusion, active agency and the autonomy of persons with intellectual disabilities. This is important information for work with people with intellectual disabilities. Professionals working with people with intellectual disabilities were used as informants in this thesis.

The thesis was a qualitative research, which applied thematic content analysis. Thematic interviewing was used as the data collection method. The interviews were conducted at public and private sector facilities for the people with learning disabilities in the Pirkanmaa region. The interviewees work in counselling, expert and managerial positions.

Based of the result of this study, three entities emerged as important factors in supporting the inclusion, agency and autonomy of people with intellectual disabilities. These were the systematic nature of work, the development of work and the support from the supervisor, as well as the practical theory used by the employees and the importance of training. According to the results, work has no effect if it is not preplanned and goal-oriented.

Keywords intellectual disability, participation, agency, autonomy

Pages 34 pages including appendices 1 pages

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	1
2	TUTKIMUKSEN TAUSTA JA TYÖELÄMÄYHTEYS.....	2
3	TEOREETTINEN VIITEKEHYS.....	3
3.1	Kehitysvammaisuus.....	3
3.2	Itsemääräämisoikeus.....	6
3.3	Osallisuus.....	8
3.4	Toimijuus.....	11
3.5	Vuorovaikutus.....	12
4	TUTKIMUKSEN TOTEUTUS.....	13
4.1	Kvalitatiivinen tutkimus.....	14
4.2	Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset.....	14
4.3	Aineiston keruumenetelmä.....	15
4.4	Aineiston analyysimenetelmä.....	16
5	TUTKIMUSTULOKSET.....	17
5.1	Työn suunnitelmallisuus.....	17
5.2	Työn kehittäminen ja esimiehen tuki.....	18
5.3	Työntekijöiden käyttöteoria ja koulutuksen merkitys.....	19
5.4	Yhteiskunnallinen osallisuus.....	20
5.5	Asiakkaan aito kohtaaminen.....	21
5.6	Menetelmiä.....	21
5.6.1	Tuettu päätöksenteko.....	21
5.6.2	Toiminnallisena menetelmänä Photovoice.....	22
5.6.3	Muita tukimenetelmiä.....	23
5.7	Haasteet osallisuuden ja toimijuuden tukemisessa.....	25
5.7.1	Ajan puute.....	25
5.7.2	Eriävät mielipiteet itsemääräämisoikeudesta ja osallisuudesta.....	25
5.7.3	Vanhat toimintamallit.....	26
6	JOHTOPÄÄTÖKSET.....	27
6.1	Keskeiset johtopäätökset.....	27
6.1.1	Työn suunnitelmallisuus.....	28
6.1.2	Työn kehittäminen ja esimiehen tuki.....	28
6.1.3	Työntekijöiden käyttöteoria ja koulutuksen merkitys.....	29
6.2	Tutkimuksen reliabiliteetti ja validiteetti.....	29
6.3	Pohdinta.....	30
	LÄHTEET.....	31

Liitteet

Liite 1 Teemahaastattelun runko

1 JOHDANTO

Kansalaisaloite Ei myytävänä etenee eduskunnan täysistuntoon oltuaan ensin käsiteltävänä eduskunnan sosiaali- ja terveys- sekä talousvaliokunnassa. Valiokunnan mukaan ongelmallista on erityisesti se, että vammaisia henkilöitä koskevassa päätöksenteossa ja heidän osallisuudestaan siihen ei ole huolehdittu riittävästi. Vammaisten henkilöiden osallisuus ja vaikutusmahdollisuudet tuleekin palveluja järjestettäessä huomioida nykyistä paremmin. (Kehitysvammaliitto, 2019)

Tämän opinnäytetyön aihe sai alkunsa sosionomi opintojen aikana tekemästäni tutkimuksesta. Tutkimuksessa selvitettiin, miten kehitysvammaisten asiakkaiden vapaa-ajan toiminta palveluasumisessa käytännössä toteutuu. Tutkimuksen tulosten mukaan asiakkaiden osallisuus vapaa-ajan toimintoihin toteutui hyvin siltä osin, mitä he itse toivovat. Haasteeksi osoittautui se, että asiakkaat eivät toivoneet erilaisia vapaa-ajan toimintoja kovinkaan paljon. Ne toiminnot, mitä asiakkaat toivovat olivat yleensä tuttuja ja turvallisia, niitä mihin oli totuttu ja mitä he olivat aikaisemmin tehneet. Asiakkaat siis tarvitsivat paljon ohjausta ja motivointia siihen, että ylipäätään toivoivat joitain toimintoja vapaa-ajalle. Tämä koettiin osittain ongelmaksi työntekijöiden taholta. Työntekijät kokivat, että toiminnan suunnittelu oli lähtöisin heiltä ja asiakkaiden osallisuus suunnitteluun ja päätöksentekoon oli vähäistä.

Tässä opinnäytetyössä kartoitetaan työntekijöiden näkökulmasta sitä, miten kehitysvammaisten henkilöiden osallisuutta, toimijuutta ja itsemääräämisoikeutta voidaan tukea. THL:n (2014) mukaan sekä työntekijät että kehitysvammaiset henkilöt tarvitsevat tukea itsemääräämisoikeuden ja osallisuuden uusien vaatimusten edessä. Työntekijöiden ja asiakkaiden välinen luottamus antaa mahdollisuuden suunnitella arkipäivän toimintoja yhdessä. Yhdessä suunnittelu mahdollistaa sen, että osallisuudesta muodostuu luonnollinen osa kehitysvammaisten henkilöiden arkipäivää.

Tutkimuksen tarkoituksena on löytää keinoja ja käytänteitä, joilla kehitysvammaisten henkilöiden osallisuutta voidaan tukea palveluja järjestettäessä. Opinnäytetyö on toteutettu laadullisena eli kvalitatiivisena tutkimuksena ja tutkimusaineisto on kerätty haastatteluiden avulla. Haastateltavat olivat kehitysvamma-alalla ohjaus-, asiantuntija- ja esimies tehtävissä työskenteleviä ammattilaisia.

2 TUTKIMUKSEN TAUSTA JA TYÖELÄMÄYHTEYS

Kehitysvamma-alalla on tärkeää etsiä jatkuvasti uusia tapoja tukea kehitysvammaisten asiakkaiden osallisuutta ja itsemääräämisoikeutta. Sosionomi opintojeni yhteydessä tein haastattelututkimuksen aikuisten kehitysvammaisten vapaa-ajan suunnittelun toteutumisesta. Tutkimuksessa kävi ilmi, että haasteet vapaa-ajan suunnittelussa koskivat kehitysvammaisten henkilöiden passiivista osallistumista suunnitteluun. Tämä johtunee osittain siitä, että varsinkin iäkkäämmät kehitysvammaiset ovat ikään kuin ajan saatossa passivoitu vastaanottamaan palveluja ja toimintoja, eivätkä he ole tottuneet olemaan itse toimijoina ja osallisina omaan elämäänsä koskeviin päätöksiin.

Kehitysvammahuolto on perustunut vanhaan, hoitoon ja huolenpitoon perustuvaan malliin ja osittain näitä jäänteitä on vieläkin olemassa palvelujärjestelmässä, arjessa ja asenteissa. Muutosta on kuitenkin jo tapahtunut ja kehitysvammaisten henkilöiden asema yhteiskunnan täysivaltaisina jäsenenä vahvistuu vähitellen. Palvelujärjestelmä muuttuu niin, että se vastaa yksilöiden omaan tahtoon ja tarpeisiin. Kehitysvammaiset ihmiset muuttuvat kohderyhmästä toimijoiksi, joten heidän tulee saada osallisuuteensa ja toimijuuteensa tukea ja ohjausta. Hoidon ja huolenpidon tulisi kohdistua vain niihin asioihin, joihin se on tarpeen. (Tukiliitto, 2017.)

Osallisuuden käsitteestä ja sen toteutumisesta käytännössä, kehitysvammaisuuden näkökulmasta, on tutkittua tietoa vähän. Aiheesta on tehty opinnäytetöitä, mutta ne ovat sidottu usein johonkin tiettyyn kontekstiin, esimerkiksi seurakuntatyöhön tai kulttuuripalveluihin. Yksi opinnäytetyö (Wallenius, 2017) on tehty palvelutuotannon työntekijöiden näkökulmasta. Tutkimuksen tuloksien mukaan henkilöstö voi tukea kehitysvammaisten henkilöiden osallisuutta omaan elämäänsä tukemalla mielipiteen ilmaisussa ja päätöksenteossa. Tutkimuksen tuloksissa todetaan myös osallisuuden toteutuvan osallistumisen ja sosiaalisten suhteiden kautta.

Omassa opinnäytetyössäni haluan selvittää mitkä seikat vaikuttavat siihen, että henkilöstö voi tukea osallisuutta ja osallistumista. Haluan opinnäytetyössäni tutkia myös mitä osallisuus kehitysvammapalveluiden työntekijöille merkitsee käsitteenä ja miten sitä käytännössä tuetaan. Itse työskentelen kehitysvamma-alalla Pirkanmaan alueella, joten koen luontevaksi etsiä uusia käytänteitä tältä alueelta. Pirkanmaalla toimi aikaisemmin kuntayhtymä, joka vastasi pääosin kehitysvammapalveluista. Kuntayhtymän lakkauttamisen jälkeen toiminta on hajautunut kunnille sekä muille toimijoille ja yhteistyö eri toimipisteiden ja toimijoiden välillä on vähäistä. Yhteistyön vähäisyyden takia tiedonkulku esimerkiksi hyväksi havaituista käytänteistä ja toimintamalleista on nykyään lähes olematonta. Koen tärkeäksi koota tietoa työntekijöiden havaintoihin perustuen, jotta hyväksi havaitut käytänteet saataisiin mahdollisimman monen toimijan käyttöön.

3 TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Tässä luvussa kuvataan opinnäytetyön keskeisiä käsitteitä, jotka ovat kehitysvammaisuus, itsemääräämisoikeus, osallisuus, toimijuus ja vuorovaikutus. Opinnäytetyössäni lähestyn osallisuuden aihetta siten, että kehitysvammaisuuden ei pitäisi olla este osallisuudelle ja toimijuudelle, koska kaikilla pitäisi olla yhdenvertainen oikeus niihin. Kehitysvammaisten ihmisten kohdalla tuki ja ohjaus ovat välttämättömiä, jotta yhdenvertaisuus toteutuisi. Kanasen (2017, s. 24) mukaan yksi tärkeimmistä työkaluista teorian muodostuksessa ovat käsitteet. Määriteltäessä käsitteitä, varmistetaan se, että lukija ymmärtää käytettyjen käsitteiden sisällön.

Sosionomi opintojen yhteydessä tekemässäni tutkimuksessa osallisuuden, toimijuuden ja itsemääräämisoikeuden käsitteet nousivat esiin voimakkaasti. Ne linkittyvät toisiinsa. Osallisuus ja toimijuus mahdollistavat toisensa ja ilman itsemääräämisoikeutta ne eivät toteudu. Jotta ihminen voi olla oman elämänsä toimija ja osallinen häntä koskeviin päätöksiin, täytyy itsemääräisoikeuden ensin toteutua.

3.1 Kehitysvammaisuus

Kehitysvammaisuuden käsitettä voidaan lähestyä monista eri näkökulmista. Tässä luvussa tarkastellaan kehitysvammaisuuden käsitettä lääketieteellisestä näkökulmasta, toimintakyvyn näkökulmasta, AAIDD:n (Ys-dysvaltojen kehitysvammaliitto) näkökulmasta sekä sosiaalisesta näkökulmasta. Tässä opinnäytetyössä painottuvat AAIDD:n näkökulma sekä sosiaalinen näkökulma.

Lääketieteellinen näkökulma riippuu aina vallalla olevasta lääketieteellisestä näkemyksestä kehitysvammaisuudesta ja siinä kehitysvammaisuutta lähestytään aina vertaamalla kehitysvammaisen ihmisen ominaisuuksia normaalina pidettyyn terveeseen tilaan. Lääketiede on kiinnostunut siitä, mikä vamman aiheuttaa ja miten se vaikuttaa yksilön terveyteen ja hyvinvointiin. Vamman astetta mitattaessa käytetään WHO:n ICD-10 tautiluokitusta, jossa kehitysvammaisuus jaotellaan neljään eri asteeseen: lievään, keskivaikeaan, vaikeaan ja syvään kehitysvammaan. Kehitysvamman aste mitataan ICD-10 tautiluokituksen mukaan vakioiduilla älykkyydesteillä, joita täydennetään sosiaalista sopeutumista mittavilla asteikoilla tietyissä ympäristöissä. Diagnoosin tulisi aina perustua nykyhetkeen, koska sosiaalinen sopeutuminen ja älylliset kyvyt voivat kehittyä harjoittelun ja kuntoutuksen avulla. Lääketieteellisen näkökulman mukaan vammaisuuden tulee ilmetä lapsuudessa, mutta viimeistään nuoruudessa, jotta voidaan puhua kehitysvammaisuudesta. (Koivu, 2016)

Toimintakyvyn näkökulmasta katsottuna tarkastellaan kehitysvammaisen henkilön ja ympäristön välistä suhdetta. Ihmisen toimintakyky voi näyttäytyä erilaisena eri ympäristöissä, se voi olla hyvinkin erilainen kotona kuin

esimerkiksi töissä. Toimintakyvyn näkökulmaa käytetään, kun pohditaan yksilön elämänlaatua ja hänen selviytymistään arjessa. Siinä korostuvat yksilön voimavarat ja vahvuudet. Haasteet yksilön toiminnalle liittyvät siihen, että tilanteiden vaatimukset ja yksilön toimintakyky ovat ristiriidassa keskenään. Kehitysvammainen ihminen tarvitsee siis toimintakyvyn tukemiseen ja tilanteista selviytymiseen ohjausta, apua ja tukea. (Koivu, 2016)

Seppälän (2017, s. 36) mukaan kehitysvammaisuuden määrittelemineen kattavasti ei ole yksiselitteistä, koska samalla käsitteellä on eri ihmisille erilaisia merkityksiä. Vaikeavammaisen lapsen vanhemmille kehitysvammaisuus saattaa merkitä sidonnaisuutta huolenpitoon ja hoivaan, kun taas nuoren ammattikoululaisen vanhemmille se voi olla tuen ja ohjauksen antamista sekä toimimista välittäjinä. Käsite ei siis ole kaikille sama. Tieteellisessä tutkimuksessa ja hallintobyrokratian tarpeissa nousee tarve käsitellä kehitysvammaisuutta niin, että kehitysvammaiset ovat joukko ihmisiä, jotka tarvitsevat tukea ja palveluita pysyvästi. Kehitysvammaisuus on suuressa määrin sosiaalisesti ja hallinnollisesti määräytyneen käsite, koska se määrittelee yhtä paljon yksilön suhdetta palvelurakenteisiin ja -järjestelmään, kuin yksilön kehityksen erityispiirteitä.

Tässä opinnäytetyössä käsittelen kehitysvammaisuutta AAIDD:n määritelmän ja myöhemmin tässä luvussa avattavan sosiaalisen näkökulman mukaan. AAIDD (Yhdysvaltojen kehitysvammaliitto) määrittelee uusimmassa määritelmäkirjassaan älykkyyttä yleiseksi henkiseksi kyvykkyudeksi, joihin kuuluvat suunnittelu, päättely, monimutkaisten asioiden ymmärtäminen, abstrakti ajattelu, ongelmien ratkaisukyky, nopea oppiminen ja opitun soveltaminen. Tavoitteena tällä määritelmällä on luoda älyllisistä toiminnoista yhtenevä käsitys WHO:n kansainvälisen ICF tautiluokituksen kanssa. AAIDD:n mukaan älyllisen kyvykkyuden ja adaptiivisen käyttäytymisen merkittävät rajoitteet ovat ominaisia kehitysvammaisuudelle. Adaptiivista käyttäytymistä on hankala suomentaa, mutta sen voi kiteyttää opituiksi sosiaalisiksi, käsitteellisiksi ja käytännöllisiksi taidoiksi, joita yksilö tarvitsee jokapäiväisen elämän tilanteista ja tehtävistä selviytyäkseen. AAIDD:n määritelmän mukaan kehitysvammaisuus tarkoittaa siis merkittäviä rajoituksia yleisessä henkisessä kyvykkyudessa ja opituissa elämäntaitoissa. Määritelmän mukaan elämäntaitojen rajoitukset näkyvät niin käytännön taidoissa, kuin käsitteellisissä ja sosiaalisissa taidoissa ennen 18 vuoden ikää. 18 vuoden ikä on hallinnollinen kriteeri aikuisiälle, eikä sitä pidä noudattaa liian kirjaimellisesti, kehitysvammaisuus huomataan yleensä viimeistään vaikeana oppimisen esteenä perusopetuksessa. (Seppälä, 2017, s. 37)

Seppälän (2017, s. 38) mukaan AAIDD:n määritelmässä kehitysvammaisuutta voidaan määritellä viiden taustaoletuksen mukaan. Nämä oletukset korostavat kehitysvammaisuuden suhteellisuutta, sekä yhteyttä sosiaaliseen ja kulttuuriseen ympäristöön. Näillä seuraavaksi kuvatuilla viidellä taustaoletuksella on olennaisen tärkeä rooli, jotta määritelmää voidaan käyttää ja soveltaa.

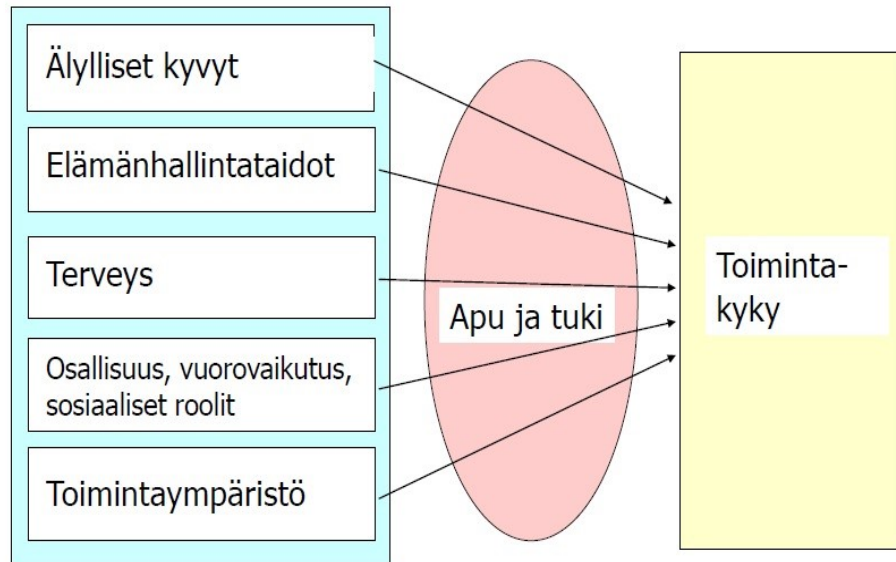
”Henkilön toiminnan ja suoriutumisen rajoituksia pitää tarkastella suhteessa siihen, mikä on tyypillistä hänen omalle ikäryhmälleen ja kulttuurilleen. Pätevässä arvioinnissa otetaan huomioon kulttuurillinen ja kielellinen monimuotoisuus sekä yksilölliset erot kommunikointitavoissa, aistitoiminoissa, motoriikassa ja käyttäytymisessä. Yksilöllä on rajoitustensa ohella usein vahvuuksia. Yksilön rajoitusten kuvaamisen tarkoituksena on määrittellä, millaisia tukitoimia hän tarvitsee. Tarpeenmukaisten, yksilöllisten ja riittävän pitkään toteutettujen tukitoimien myötä kehitysvammaisen henkilön toimintakyky yleensä paranee.” (Seppälä, 2017, s. 38).

Edellä kuvattujen oletusten mukaan vammaisuus, mukaan lukien kehitysvammaisuus, peilaa siis yksilön ja hänen toimintaympäristönsä välistä suhdetta. Vammaisuus ei toisin sanoen ole pelkästään eri ikä- ja kehitysvaiheesta toiseen muuttumattomana pysyvä ominaisuus, vaan se muotoutuu olosuhde- ja tilannetekijöiden, sääntöjen ja tukitoimien, sekä yksilöön kohdistuvien odotusten muuttuessa. Ajateltaessa, että vammaisuus ominaisuutena onkin kehittyvän ja oppivan yksilön suhde omaan toimintaympäristöönsä omalla tavallaan ja omissa rajoissaan, täytyy vamma ja vammaisuus erottaa toisistaan. Vamma on tässä merkityksessä yksilössä ja on jotakin yksilön psykofyysiseen rakenteeseen liittyvää. Vammasta johtuva vammaisuus taas on este toiminnalle ja osallisuudelle yksilön tärkeissä ympäristöissä ja yhteisöissä eli on sosiaalisesti määräytyvä este. Yksilön toimintaedellytyksille erilaisilla vammoilla voi siis olla suuriakin vaikutuksia, mutta vammaisuus muodostuu silloinkin vuorovaikutuksessa yksilön ja hänen toimintaympäristönsä kanssa. (Seppälä, 2017, s. 38)

Seppälä (2017, s. 39) kertoo kehitysvammaisuuden ilmenevän eräänlaisena kasautumisilmiönä, joka näkyy yksilön psykososiaalisessa toimintakyvyssä. Psykososiaaliseen toimintakykyyn vaikuttavat elämänhallintataidot, henkiset kyvyt, terveydentila, sosiaaliset roolit ja osallistuminen sekä ympäristö, jossa yksilö toimii (Kuva 1). Elämänhallintataidot liittyvät niihin opittuihin käytännön taitoihin, joita ihminen oppii ja käyttää eri ikä- ja kehitysvaiheissa. Henkiset kyvyt viittaavat yksilön kykyyn ymmärtää omaa toimintaansa, ympäristöään ja sen tapahtumia. Terveydentila vaikuttaa suoraan ihmisen toimintakykyyn ja ongelmat siinä voivat olla vammoja tai muita erilaisia sairauksia ja häiriöitä.

Sosiaaliset roolit vaikuttavat yksilön lähipiirin vuorovaikutussuhteisiin, erityisesti silloin, kun yksilöllä oleva vamma vaikeuttaa kommunikointia tai liikkumista. Osallistuminen ja vuorovaikutus riippuvat siitä, kuinka paljon yksilöllä on mahdollisuuksia osallistua erilaisiin toimintoihin. Toimintaympäristöllä tarkoitetaan sitä sosiaalista ja fyysistä ympäristöä, jossa yksilö elää. Tässä korostuvat vammaisella ihmisellä toimintaympäristön saavutettavuus ja esteettömyys. Esteettömän ympäristön luomiseen kuuluvat fyysisten esteiden poistamisen lisäksi mahdollisuus selkeään tiedonvälitykseen ja elinikäiseen oppimiseen. Vammaisella henkilöllä osallisuuden kokemuksen, täysivaltaisen sosiaalisen roolin sekä mahdollisuuden esteettömään ympäristöön mahdollistavat lähipiirin oikea asenne ja osaaminen.

Yksilöllisen toimintakyvyn osatekijät ja rakenne (AAIDD 2009)

Kuva 1. Yksilöllisen toimintakyvyn osatekijät ja rakenne (Seppälä, 2017, s. 39)

Sosiaalisessa näkökulmassa kehitysvammaisuutta lähestytään yhteisön suhteesta yksilöön ja sen mukaan yhteiskunnan luomat esteet ja asenteet ovat sidoksissa kehitysvammaisuuteen. Yhteiskuntaa ei aina rakenneta sen kaikille jäsenille toimivaksi. Sosiaalinen näkökulma tuokin esille sen, että kehitysvammaisen ihmisen riippuvuutta muihin ihmisiin synnyttävät ennakkoluulot, rakenteelliset esteet ja syrjäytetty asema. Se, miten kehitysvammaisuus ilmenee ja miten siihen suhtaudutaan, on myös kulttuurisidonnaista ja lisäksi siihen vaikuttaa kehitysvammaisen ihmisen subjektiivinen kokemus omasta tilanteestaan. Sosiaalisessa näkökulmassa lääketieteellinen näkemys hyväksytään, mutta siinä korostetaan vamman haitan johtuvan ympäristöstä ja yhteiskunnasta, ei itse vammasta. Tässä näkökulmassa vammaisuudessa on kyse siitä, miten yhteiskunta vastaa vammaisuuden haasteisiin eli minkälaisia tukitoimia ja apuvälineitä heille tarjotaan. (Koivu, 2016)

3.2 Itsemääräämisoikeus

Topon (2013, s. 287-288) mukaan itsemääräämisoikeuden säädösten toimeenpano käytännön elämässä on vaikeaa, koska itsemäärääminen on moniulotteinen käsite. Nämä eri ulottuvuudet voidaan jakaa ainakin viiteen eri kategoriaan, joista ensimmäiset kolme liittyvät päätöksentekoon ja tietoon. Nämä kolme ovat itseään koskevaan päätöksentekoon osallistuminen ja mahdollisuus toteuttaa päätökset sekä itseään koskevan tiedon

saanti. Viimeiset kaksi ulottuvuutta ovat oikeus tuntee itsensä kyvykkääksi, käyttää ja ylläpitää kykyjään sekä yksityisyyden oikeus. Itsemääräämisoikeus on eettinen arvo ja sen vahvistamista täytyy käytännössä punnita jatkuvasti suhteessa resursseihin ja turvallisuuteen. Itsemääräämisoikeuden on ajateltu olevan turva-oikeus eli joissain tapauksissa vaikutukset toisen elämään puututtaessa saattavatkin olla henkilölle juuri hänen hyvinvointinsa ja kyvykkyyden vahvistamista. Itsemääräämisoikeuteen liittyvät myös rajoittamistoimenpiteet, jos esimerkiksi ajatellaan asiakkaan päätösten olevan hänelle vahingollisia.

Vammaisoikeussopimus eli yleissopimus vammaisten henkilöiden oikeuksista hyväksyttiin 13.12.2006 YK:n yleiskokouksessa ja kansainvälisesti se tuli voimaan 3.5.2008 (Kuva 2). Kansainväliset vammaisoikeudet tarkoittavat vammaisille henkilöille kuuluvia oikeuksia, jotka ovat vammaisoikeussopimuksessa vahvistettuja. Suomessa yleissopimus tuli voimaan 10.6.2016. Tarkoituksena Yleissopimuksessa on taata yhdenvertaisesti ja täysimääräisesti kaikki ihmisoikeudet ja perusvapaudet vammaisille henkilöille. Tavoitteena on suojella ja edistää näitä oikeuksia ja vapauksia sekä edistää ihmisarvon kunnioittamista vammaisten henkilöiden kohdalla. Keskeisiä arvoja vammaisopimuksessa ovat henkilöiden synnynnäisen arvon, riippumattomuuden, itsemääräämisoikeuden, erilaisuuden, tehokkaan, täysimääräisen osallistumisen ja osallisuuden, sekä esteettömyyden, saavutettavuuden ja sen kunnioittaminen, että vammaisilla henkilöillä on oikeus säilyttää oma identiteettinsä. Vammaisoikeussopimuksen sopijapuolten tehtävänä on taata ja toteuttaa tarvittavat hallinnolliset ja lainsäädännölliset toimenpiteet, jotta sopimuksen tunnustetut oikeudet toteutuvat. Poliitikassa ja poliittisissa ohjelmissa tulee ottaa huomioon vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksien edistäminen ja suojeleminen. (Kuosma, 2018, s. 10-11)

Yleissopimuksen yleiset periaatteet (3 art.)

- synnynnäisen arvon, yksilöllisen itsemääräämisoikeuden ja riippumattomuuden kunnioittaminen;
- syrjimättömyys (yhdenvertaisuus);
- täysimääräinen ja tehokas osallistuminen ja osallisuus yhteiskuntaan;
- erilaisuuden kunnioittaminen ja vammaisten henkilöiden hyväksyminen osana ihmisten monimuotoisuutta ja ihmiskuntaa;
- mahdollisuuksien yhdenvertaisuus;
- esteettömyys ja saavutettavuus;
- miesten ja naisten välinen tasa-arvo;
- vammaisten lasten kehittyvien kykyjen ja identiteetin kunnioittaminen

Kuva 2. Yleissopimuksen yleiset periaatteet. (STM, n.d.)

Itsemääräämisellä tarkoitetaan oikeutta tehdä valintoja ja päättää omasta elämästään. Perusta itsemääräämisoikeudella on vahva. Oikeudesta elämään, turvallisuuteen, henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen säädetään perustuslaissa. Itsemääräämisoikeus, johon kiinteästi liittyy yksityiselämän suoja sekä fyysinen vapaus ja tahdonvapaus kuuluvat

henkilökohtaiseen vapauteen. Osallisuus ja itsemääräämisoikeus luovat pohjan YK:n vammaissopimuksen mukaiselle yhdenvertaisuudelle. Edellytys itsemääräämisoikeudelle on jokaisen ihmisen ihmisarvon tunnustaminen ja kyse onkin viime kädessä siitä, kuka valtaa käyttää. (Tukiliitto, 2017)

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta sai lisäyksen, kun muutokset siihen itsemääräämisoikeuden osalta tulivat voimaan 10.6.2016. Muutoksella laki saatettiin YK:n vammaissopimuksen vaatimalle tasolle ja muutosten tullessa voimaan Suomi pystyi ratifioimaan YK:n vammaissopimuksen. Tarkoituksena lakimuutoksilla on vahvistaa itsemääräämisoikeutta ja itsestä suoriutumista sekä vähentää rajoitustoimenpiteiden käyttöä erityishuollossa olevalla henkilöllä. (Vernerinet, 2018)

”Erytishuoltoa on järjestettävä ja erityishuollossa olevaa henkilöä on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja yksityisyyttään kunnioitetaan. Erytishuoltoa toteutettaessa on otettava huomioon erityishuollossa olevan henkilön toivomukset, mielipide, etu ja yksilölliset tarpeet. Erytishuollossa olevalle henkilölle on turvattava mahdollisuus osallistumiseen ja vaikuttamiseen omissa asioissaan. Erytishuollossa olevan henkilön hyvinvointia, terveyttä ja turvallisuutta on ylläpidettävä ja edistettävä.” (Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977 § 42)

3.3 Osallisuus

Tässä luvussa osallisuuden käsitettä lähestytään eri näkökulmista. Osallisuus on monimuotoinen käsite ja onkin tarpeen ensin lähestyä sitä ensin yleisellä tasolla. Lopuksi luvussa tarkastellaan osallisuutta vammaisuuden näkökulmasta käsin.

Ensimmäiseksi tarkastellaan osallisuuden käsitettä yleisellä tasolla. Siisiäisen (2015, s. 2) mukaan osallisuuden käsite on positiivisesti sävyttynyt ja se on usein erilaisten ohjelmien ja projektien tavoitteena, joilla pyritään tähtäämään elämänhallintaan, syrjäytymisen ehkäisyyn, aktivoimiseen, kotouttamiseen ja integroimiseen. Osallisuutta on vaikea määrittellä analyttisesti, mutta jakamalla se neljään eri alatyyppeihin, voidaan helpommin tämentää sen erilaisia muotoja sekä niiden välisiä eroja ja vaikutuksia organisaatioiden ja erilaisten toimijoiden toimintaan. Yleiskäsitteenä osallisuus on mukana olemista jossain sosiaalisessa piirissä tai toiminnassa ja eli ulkopuolelle jäämisen vastakohta. Osallisuus voidaan kuitenkin saavuttaa organisaation ja toimijan näkökulmasta hyvinkin erilaisin tavoin. Osallisuus voi joissakin sosiaalisissa piireissä edellyttää toimijalta omaa aktiivisuutta ja omatoimisuutta (aktiivinen osallisuus), kun taas joskus toimija päätyy siihen ilman omaa pyrkimystä tai kiinnostusta (passiivinen osallisuus). Toiminta voi siis olla joko lähtöisin toimijan omasta motivaatiosta tai ulkopuolisen toimijan edellyttämää ja perustamaa (Kuva 3).

		Edellyttääkö mukana oleminen toimijalta aktiivisuutta	
		Aktiivinen	Passiivinen
Motivoiva / kiinnostuksen herättävä tahoa	Toimija itse	Osallistuminen <ul style="list-style-type: none"> • intressi/kiinnostus • pohdinta, kyseenalaistaminen • aktivistiliikkeet ja yhdistykset • kieltäytyminen osallistumasta • yksilö- tai kollektiivitoimijan itsetuottaminen osallistumalla 	Mukautuva / suostuva osallisuus <ul style="list-style-type: none"> • suostumus ja piittaamattomuus • konformismi ja symbolisen vallan alaisuus • muoti • piilovaikuttaminen • "ajopuuosallisuus"
	Muu tahoa	Osallistaminen <ul style="list-style-type: none"> • osallistaminen "kohteen" myötävaikutuksella • empowerment/voimaannuttaminen • kansalaisuuden teknologiat • osallistamisohjelmat • kohderyhmän toimijuutta tuottavat ja voimistavat yhdistykset 	Pakottaminen / holhoaminen <ul style="list-style-type: none"> • totaaliset instituutiot ja organisaatiot • pakkojäsenyydet syntymän ym. kautta • manipulointi • symbolinen väkivalta • pakotetut rutiinit, aikataulut

Kuva 3. Osallisuuden eri tyypit (Siisiäinen 2015, s. 4).

Pakottaminen / holhoaminen ovat osallisuuden tyypeistä diktatuurien hallitseva tyyppi. Näitä totaalisia instituutioita sisältyy myös demokraattisiin yhteiskuntiin (vankila ja armeija). **Mukautuva / suostuva** osallisuus tarkoittaa sitä, että toimija ajautuu tai antautuu jonkin organisaation tai ryhmän toimintaan. **Aktivoivassa osallistamisessa** päämääränä on toimijan voimaannuttaminen uusien tietojen ja taitojen, elämänhallinnan ja itsetunnon kohottamisen avulla. Tällöin oletetaan, että toimija ottaa aktiivisesti osaa jonkin määrätyn tahon, esimerkiksi työvoimahallinnon tai järjestön toimintaan. Apukeinona aktivoivassa osallistumisessa käytetään erilaisia ohjelmia ja diskursseja, tavoitteena aktiivinen ja osallistuva kansalaisuus. Aktiivinen osallistaminen on useimpien sosiaali- ja terveysalan toimintojen muoto silloin, kun pyritään parantamaan syrjäytyneiden ja vähän sosiaalisia, kulttuurillisia ja taloudellisia resursseja omaavien ryhmien asemaa. **Aidossa osallistumisessa** toimija osallistuu vapaasti, tietoisesti ja itsenäisesti, hänen omia etujaan ja kiinnostuksen kohteitaan optimaalisella tavalla toteuttavaan toimintaan. Valinnat perustuvat aidossa osallistumisessa henkilön aikaisempiin kokemuksiin ja taipumuksiin. Keskeinen tavoite onnistuneessa osallistamisessa on asiakkaan toimijuuden lisääntyminen ja onkin esitetty perusteltu väite, että toimija voi kokea omakseen vain sellaisen sosiaalisen yhteiskunnan tai piirin, johon hän voi omasta kiinnostuksestaan osallistua. (Siisiäinen, 2015, s. 5-6).

Osallisuudesta voidaan puhua myös tunteena, joka syntyy osallisuuden kokemuksesta. Osallisuuden todetaan ilmenevän mahdollisuutena vaikuttaa sekä arvostuksen, tasavertaisuuden ja luottamuksen tunteena. Osallisuuden mahdollistamisen keinona voidaan pitää yksilöiden toimijuuden edistämistä vahvistamalla heidän voimavarojaan ja lisäämällä tietoutta vaihtoehtoista sekä vaikuttamalla aktiivisesti olosuhteisiin niin, että mahdolliset esteet saataisiin poistettua. (Terveyden- ja hyvinvoinnin laitos, 2017)

Kivistön (2014, 51) mukaan osallisuutta on tarkasteltu myös syrjäytymisen vastakohtana. Syrjäytymisen voidaan ajatella olevan sosiaalista osattomuutta, joka ilmenee työttömyytenä, kouluttamattomuutena, harrastamattomuutena ja ulkopuolisuuden tunteena yhteiskunnasta ja sen palveluista. Huono-osaisuus yhteiskunnassa ei ole välttämättä este osallisuudelle. Yksilön osallisuus ja mahdollisuudet vaihtelevat elämäntilanteiden ja olosuhteiden mukaan. Esimerkiksi ajateltaessa vammaista henkilöä lapsena, nuorena, aikuisena ja vanhuksena.

Seuraavaksi lähestytään osallisuutta vammaisuuden näkökulmasta. Kehitysvammaisen ihmisen osallisuuden toteutumisen kannalta tärkeitä tekijöitä ovat esimerkiksi valinnanvara, vaihtoehdot, vaikuttamisen mahdollisuus, yleispalvelujen käyttö erityispalvelujen sijaan, silloin kun se on mahdollista. (Vernerinet 2017)

Vammaistutkijoiden ja -aktivistien mukaan vammaiset henkilöt kärsivät vieläkin yhteiskunnan aiheuttamasta heikosta hyvinvoinnista. Niin sanotuille normaaleille ihmisille suunniteltu yhteiskunta estää vammaisia henkilöitä saamaan tasavertaisia mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen elämään ja saamaan yhdenvertaisia palveluita esimerkiksi terveydenhuollossa tai vapaa-ajan harrastuksissa. Teoreettinen ja poliittinen päämäärä vammaistutkimuksella onkin sosiaalisten haittojen ymmärtäminen ja poistaminen. Tasa-arvoa korostavassa ajattelussa yhteiskunnan heikompiosaisten aseman parantaminen on keskeinen oikeudenmukaisuuskysymys, koska ihmisen sosiaalisen aseman ja hyvinvoinnin määrittää ainakin osittain vallitseva yhteiskuntajärjestys. Jaettu ymmärtäminen sekä perusteltu tapa vertailla sosiaalisten haittojen luonnetta ja syytä edesauttavat niiden poistamista. (Vehmas, 2018, s. 46-47)

Tavoitteena vammaispolitiikalla Suomessa on kehittää ja rakentaa yhteiskuntaa niin, että kehitysvammaisten ihmisten aktiivinen toimijuus ja osallisuus olisi mahdollista ja he olisivat täysivaltaisia jäseniä yhteisöissä ja yhteiskunnassa. Tämä tavoite ei ole edelleenkään toteutunut täysimääräisesti, koska yhteiskunta on rakennettu vammattomille ihmisille. Tiedon puute, asenteet ja rakenteelliset esteet rajoittavat kehitysvammaisten osallisuutta ja yhdenvertaisuutta. Tavoitteena palveluja järjestettäessä onkin tarjota kehitysvammaisille henkilöille sellaisia palveluja ja tukitoimia, että heillä on mahdollisuus elää itse valitsemallaan tavalla. (Kehitysvammaliitto 2012.)

Ronimus (2017, s. 1) kertoo osallisuuden tarkoittavan vammaissosiaalityössä montaa asiaa. Hänen mukaansa osallisuuden voi ajatella koostuvan tasoista asiakkaan ja työntekijän välillä, jolloin osallisuus on yhdessä tekemistä, vuorovaikutusta ja toisen kunnioittamista. Toisaalta osallisuus on myös taso asiakkaan ja organisaation välillä, jolloin se on kehittäjäasiakkaana toimimista ja rakenteellisella tasolla asiakkaan osallisuuden mahdollistamista. Asiakasosallisuus nouseekin esiin Osallisuuden varmistaminen ja syrjäytymisen ehkäiseminen vammaissosiaalityön asiakasprosessissa-

hankkeessa (VamO), joka on valtakunnallinen tutkimus- ja kehittämisshanke. Osallisuuden varmistaminen vammaissosiaalityön prosessissa on hankkeen yksi tavoite ja sillä halutaan erityisesti tavoitella parempaa vammaissosiaalityön asiakkaiden yhdenvertaisuutta ja vaikuttavuutta.

Asiakkaiden mukaantulon vammaissosiaalityön kehittämiseen mahdollistavat organisaation rakenteet, koska niiden avulla on mahdollista luoda asiakkaiden tarpeisiin ja tilanteisiin paremmin sopivat palvelut ja prosessit. Yleensä organisaatiossa kehitetään toimintoja niin, että niillä ajatellaan asiakkaan parasta. Olisi kuitenkin parempi ottaa asiakkaat kehittämistyöhön ja työskentelyyn mukaan. Asiakkaan ja työntekijän yhteistyö tasavertaisina asiantuntijoina olisi osallisuuden toteutumisen kannalta ihanteellista, mutta tätä on käytännössä vaikea toteuttaa, koska työntekijällä on päätöksentekovastuu. Työntekijän kunnioitus asiakasta kohtaan oman ansiensa asiantuntijana ja asiakkaan kunnioitus työntekijää kohtaan vammaissosiaalityön asiantuntijana on oleellista osallisuuden mahdollistavalle yhdenvertaiselle työskentelylle. Asiakkaan osallisuuden lähtökohtana on, että hän saa ja voi osallistua häntä koskeviin tapaamisiin. Näin ei kuitenkaan aina vammaisten ihmisten kohdalla tapahdu. Samaan aikaan tulee huomioida, että asiakkaalla on aina oikeus kieltäytyä tapaamisista. (Roniinus, 2017, s. 2-4).

3.4 Toimijuus

Toimijuudella tarkoitetaan aktiivisuutta, aloitteellista toimintaa, kykyä ja resursseja vaikuttaa omaan elämään, valintojen tekemistä ja elämänhallintaa. Se on valtaa ja vaikutusmahdollisuuksia sekä myös vastarintaa ja kannanottoa. Toimijuutta tarvitaan siihen, että yksilö voi hallita omaa elämänsä, kuten vapaa-aikaansa, aatteitaan, arvovalintojaan ja elämäntapaansa. Sosiaalinen osallisuus ja elämän mielekkääksi tekeminen vaativat toimijuutta. (Eteläpelto, n.d.)

Tuominen (2017, s. 23) kuvaa, että toimijuuden käsitettä voidaan avata kolmesta näkökulmasta, jotka nivoutuvat toisiinsa. Ensimmäinen näkökulma liittyy elämänhistoriaamme, joka määrittää sen, missä olemme nyt ja miten liitymme toisiin ihmisiin. Toinen näkökulma on erilaisiin rakenteisiin paikantuminen, joka tarkoittaa ihmisen kulttuurista taustaa, tiettyä elinympäristöä ja -aika, ja joka määrittää miten ihminen toimii sekä mihin valintoihin ja asioihin hän suuntautuu. Kolmas näkökulma on ihmisen kulloinenkin tilanne ja miten hän siinä kykenee, haluaa ja osaa toimia. Tilannenäkökulmaa määrittää kokemus siitä, mitä vaihtoehtoja ihminen näkee tilanteessaan ja millaisiin esteisiin hän törmää. Yksilön mahdollisuudet vaikuttaa omaan elämäänsä määrittävät hänen toimijuuden rakentumisensa ja elämänkulkunsa. Elämän keskeisiä peruskysymyksiä ovat itsemääräämisoikeus paikan ja olemisen suhteen, joten yksilön pitäisi saada tehdä valintansa omien taipumustensa mukaan eikä vasten tahtoaan. Toimijuus ei

kuitenkaan ole luonteenpiirre tai kyky, vaan sitä voi kehittää. Auttamistyössä tärkeää onkin saavuttaa toimijuutta tavalla tai toisella ja päästä autettavan näkökulmasta kohti parempaa toimijuutta.

Asiakkaan toimijuutta sosiaalityössä rajaavat tai laajentavat kohtaamisen, vuorovaikutuksen tai kohtaamattomuuden kysymykset. Toisaalta voidaan odottaa asiakkaan mukautuvan toimenpiteisiin ja viranomaiskäytäntöihin, mutta samalla odotetaan hänen ottavan vastuuta tilanteestaan ja toimivan aktiivisesti. Toimijuutta tarkasteltaessa tulee muistaa, että se ei tarkoita samaa kuin aktiivisuus, koska myös vetäytyminen ja tekemättä jättäminen ovat toimijuutta. Toimijuus voi siis joskus ilmetä aktiivisuutena ja toisinaan ei. Se voi olla myös tilanteen vastustamista, joutilaisuutta tai sopeutumista. (Tuominen, 2017, s. 24-26)

3.5 Vuorovaikutus

Vuorovaikutuksessa haasteena on ihmisten erilaisuus, minkä takia vuorovaikutustilanteissa ihmiset eivät aina ymmärrä toisiaan. Ihmiset tekevät havaintojaan ympäristöstä eri tavalla, jokainen oman kokemus- ja arvo maailmansa mukaan. He tuovat vuorovaikutustilanteeseen asioita omista toiveistaan, kokemuksistaan ja mieltymyksistään. Tämän takia vuorovaikutustilanteessa on pysähdyttävä ja aidosti kuunneltava, mikä toisen perimmäinen sanoma on sekä kyettävä havainnoimaan myös omaa toimintaansa. Oikeus vuorovaikutukseen ja dialogiin kuuluu kaikille. Itsensä ilmaiseminen, kuulluksi ja ymmärretyksi tuleminen ovat ihmisen perustarpeita, joissa kehitysvammaisella ihmisellä on usein haasteita. Näihin haasteisiin onkin pystyttävä vastaamaan toimivilla palveluilla, menetelmillä ja asenteellisesti esteettömällä ympäristöllä. (THL, 2014)

Mönkkösen (2018, s. 17) mukaan yhteiskunnalliset ja institutionaaliset rakenteet säätelevät asiakastyötä. Työn vaikuttavuutta on usein todistettava, mikä usein asettaa asiakkaiden kohtaamiselle omat haasteensa. Sosiaali- ja terveysala on viime vuosina omaksunut erilaisia liike-elämän tapoja toimia. Tämä on aiheuttanut pelkoa siitä, että asiakastyö muuttuu tehokkuusvaatimusten myötä vain rutiinien hoitamiseksi ja liian taktiseksi, jolloin asiakkaan kohtaamista itsessään ei enää arvosteta eikä sille jää aikaa. Kilpailutus ja asiakasprosessien kehittäminen saattavat tuoda paikallaan junnaavaan auttamistyöhön hyvällä tavalla muutosta.

Käsitteenä vuorovaikutus on laaja. Siihen kuuluvat yksilöiden, yhteisöjen, organisaatioiden ja kulttuurien väliset suhteet ja kommunikaatio. Aina kaikki kohtaamisen muodot eivät ole positiivisia. Vallankäyttö, sosiaalisesti jaetut sopimukset ja säännöt ovat myös vuorovaikutusta. Erilaiset hienovaraiset sävyt liittyvätkin kohtaamiseen ja ilmenevät tavassamme olla läsnä sekä siinä, miten annamme toisillemme tilaa ja miten näemme toisemme. Erilaisilla hoito- ja kasvatuserityksillä sekä terapiamuodoilla on yritetty ratkaista vuorovaikutuksen problematiikkaa. Niiden avulla ammatti-

laiset ovat saaneet erilaisia toimintamalleja ja työkaluja asiakkaan kohtaamiseen. Jokainen vuorovaikutustilanne on erilainen eikä kaikkiin ihmisiin voi soveltaa samoja menetelmiä. Sitä, miten kohtaaminen onnistuu, tai ei onnistu, ei voida selittää työmenetelmien suorilla vaikutuksilla tai yksilöiden ominaisuuksilla. Onnistunut kohtaaminen voi synnyttää asiakkaassa it-sessään halua toimia eri tavalla kuin aikaisemmin ja tuoda muutosta hänen elämäntilanteeseensa. (Mönkkönen, 2018, s. 19)

Toimivan kommunikoinnin tae ei aina ole taito puhua, vaan viestintätilanteessa olevien ihmisten tulisi olla aidosti läsnä, kuunnella ja olla kiinnostuneita toisistaan. Kanssakeskustelijan rooli viestinnässä korostuu silloin, kun keskustelukumppanilla on vaikeuksia tuottaa ja ymmärtää puhetta. Vuorovaikutusta voi tukea monin tavoin, mutta ensisijaisen tärkeää on selvittää keskustelukumppanin kommunikointitapa jo ennen tapaamista. Ympäristön rauhoittaminen, tilan antaminen, viestin tulkinnan tarkastaminen ja aito vastavuoroinen läsnäolo ovat myös tärkeitä onnistuneelle vuorovaikutustilanteelle. AAC (Augmentative and Alternative Communication) eli puhetta tukeva ja korvaava kommunikointi on yleisnimitys erilaisille kommunikointikeinoille, joita käytetään täydentämään, tukemaan ja korvaamaan puhuttua kieltä. Viittomat, puhelaitteet, erilaiset kuvat ja esimerkiksi eleet ovat tavallisimpia puhetta korvaavia keinoja. Vuorovaikutustilanteissa kehitysvammaisten asiakkaiden kanssa, joilla puhuttu kieli ei ole ensisijainen kommunikointiväline, on ensisijaisen tärkeää käyttää puhetta korvaavia ja täydentäviä menetelmiä ja apuvälineitä, jotta tulkinta asiakkaan viesteistä olisi todella hänen oma subjektiivinen näkemyksensä. (Ver-neri.net, 2018)

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Tässä luvussa kuvataan tutkimusprosessia, tuodaan esille tutkimuksen tavoite, tutkimuskysymykset, tutkimuksen tyyppi ja aineiston keruumenetelmä. Tutkimusprosessi alkaa tutkijaa kiinnostavasta yhteiskunnallisesta ilmiöstä, joka voi olla selittämätön ja sitä halutaan ymmärtää. Usein tutkittavaan ilmiöön liittyy ongelma, johon haetaan ratkaisua. Jos ongelmaa ei ole, voidaan ilmiö muotoilla ongelman muotoon ja näin helpottaa ratkaisun löytymistä. (Kananen, 2017, s. 51)

Tutkimus toteutettiin Pirkanmaalla syksyllä 2018. Tutkimus on kvalitatiivinen ja aineisto koottiin haastattelemalla Pirkanmaalla toimivien kehitysvammopalveluita tarjoavien toimijoiden työntekijöitä. Toimijoita oli yhteensä kolme ja haastateltavia viisi. Haastateltavat toimivat ohjaus-, asiantuntija- ja esimiestehtävissä. Toimijat olivat niin julkiselta, kuin yksityiseltä sektorilta. Tutkimuksen aiheena on kehitysvammaisten ihmisten osallisuus ja siihen liittyvät tukimenetelmät sekä käytänteet eri toimijoilla työskente-

levien työntekijöiden näkökulmasta. Haastatteluissa käytettiin avoimia kysymyksiä teemoittain ja haastattelut tapahtuivat face to face menetelmällä.

4.1 Kvalitatiivinen tutkimus

Kvalitatiivisella eli laadullisella tutkimuksella on tavoitteena selvittää tutkittavan ilmiön merkityksiä, ominaisuuksia ja laatua. Kvalitatiivista tutkimusta toteutettaessa voidaan käyttää monia erilaisia menetelmiä. Menetelmien yhteispiirteinä korostuvat esimerkiksi tutkimuksen kohteen tarkoitukseen ja merkitykseen sekä esiintymisympäristöön ja taustaan liittyvät näkökulmat. (Jyväskylän yliopisto, 2015)

Kvalitatiivisella tutkimuksella pyritään saamaan ratkaisu siihen, mistä tutkittavassa ilmiössä on kyse. Tutkimustuloksiin pyritään ilman tilastollisia menetelmiä eikä sillä haeta yleistyksiä. Tavoitteena on kuvata, ymmärtää ja antaa tulkinta tutkittavalle ilmiölle. Aineistoa kerätään haastatteluilla, havainnoimalla ja dokumenteilla niin paljon, että sitä on riittävästi ilmiön ymmärtämiseksi ja tutkimuskysymyksen ratkaisemiseksi. Laadullisen tutkimuksen aineisto analysoidaan tutkimalla sisältöä vuorovaikutteisesti päättelemällä. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa mahdollistuvat tutkittavan ilmiön syvälinen ja rikas kuvaaminen sekä selittäminen (Kananen, 2017, s. 33-35)

Kanasen (2017, s. 36) mukaan kvalitatiivisessa tutkimuksessa tutkijaa kiinnostavat prosessit, merkitykset ja ilmiön ymmärtäminen tekstien, kuvien ja sanojen avulla. Usein kvalitatiivinen tutkimus on deskriptiivistä eli kuvailevaa ja päättelyn logiikka induktiivista eli yksittäisistä havainnoista tuloksiin etenevää. Kvalitatiivista tutkimusta onkin joskus kuvattu niin, että se on kaikkea muuta paitsi määrällistä tutkimusta.

4.2 Tutkimuksen tavoite ja tutkimuskysymykset

Kehitysvammaisten erityishuollon tarkoituksena on edistää kehitysvammaisten henkilön suoriutumista päivittäisistä toiminnoista, huolehtia hänen toimeentulostaan ja yhteiskuntaan sopeutumisestaan sekä turvata hänen muu tarvitsemansa huolenpito ja hoito. Palvelujärjestelmän ja yhteiskunnan muuttuessa tavoitteena kehitysvammaisilla henkilöillä on saavuttaa täysi osallisuus. Suomi on sitoutunut omassa lainsäädännössään ja YK:n vammaissopimuksessa palvelujärjestelmään, joka rakentuu tukea tarvitsevan henkilön oman tahdon ja tarpeiden pohjalta. Arjen toiminnoissa ja palvelujärjestelmässä on vielä paljon jäänteitä vanhasta hoitoon ja huolenpitoon pohjautuvasta mallista. Vanhassa toimintamallissa kehitysvammaiset henkilöt nähdään edelleen palveluiden kohteina ja vastaanottajina, ei omaan elämäänsä vaikuttavina toimijoina. Kehitysvammahuolto on kehitettävä niin, että se tukee kehitysvammaisten henkilöiden kansalaisuuden toteutumista ja osallisuutta. (Tukiliitto, n.d.)

Kehitysvammahuollon muutos vanhasta toimintamallista uuteen, yksilön omaan tahtoa ja tarpeita kunnioittavaan malliin on ollut hidasta. Opinnäytetyöni tavoitteena on löytää käytänteitä ja tekijöitä, joilla kehitysvammaisten henkilöiden osallisuutta ja toimijuutta voidaan tukea työntekijöiden näkökulmasta. Tavoitteena on myös löytää haasteet, jotka vaikuttavat osallisuuden ja toimijuuden tukemiseen.

Tutkimuskysymys muodostetaan tutkimusongelmasta, joka päätetään tutkittavaa aihetta rajaamalla. Tutkimuskysymys helpottaa ammatillisen ja tieteellisen tutkimuksen tekoa, koska selkeään kysymykseen on helpompi vastata kuin tutkimusongelmaan. Hyvin rajattu tutkimuskysymys selkeyttää tutkimusta. (Kananen, 2015, s. 55-56)

Opinnäytetyöni tutkimuskysymykset ovat:

Miten kehitysvammaisten henkilöiden osallisuutta ja toimijuutta voidaan tukea?

Mitä haasteita kehitysvammaisten henkilöiden osallisuuden ja toimijuuden tukemiselle on?

4.3 Aineiston keruumenetelmä

Aineisto koottiin käyttäen teemahaastattelua. Kanasen (2017, s. 88-89) mukaan teemahaastattelu on keskustelua kahden ihmisen välillä aihe kerrallaan. Aiheet eli teemat tutkija on miettinyt etukäteen. Teemat saadaan ennakkonäkemyksestä tutkittavasta ilmiöstä ja ne ovat yleisluontoisia. Teemahaastattelun onnistuminen edellyttää sitä, että tutkija ja haastateltava puhuvat yhteistä kieltä.

Haastattelun kohdentaminen tiettyihin teemoihin edellyttää tutkijalta huolellista perehtymistä aihepiiriin sekä haastateltavien tilanteeseen. Haastateltavien valinta tulee tehdä harkiten ja haastateltaviksi tulee valita ihmisiä, joilla arvellaan olevan aineiston saamiseksi tarvittavaa tietoa tutkittavasta ilmiöstä. Teemoihin kohdistunut haastattelu on suhteellisen helppo analysoida teemoittain. Tulee kuitenkin muistaa, että ennakkoon valitut teemat eivät välttämättä aineistoa analysoimalla osoittaudu aineiston sisältöä ja tutkimusaihetta jäsentäviksi. (Tietoarkisto, n.d.)

Teemahaastattelun haasteina ovat sen suuntautuneisuus menneeseen aikaan, sanojen, lauseiden ja eleiden moniselitteisyys sekä kielen moninaisuus. Haastateltava ei aina halua myöskään sanoa asioita suoraan, sanotaan yhtä ja tarkoitetaan toista. Tutkijan on tulkittava tutkimustuloksia ja hänellä tulee olla kykyä ja herkkyyttä lukea rivien välistä. (Kananen, 2017, s. 89-90)

Tutkimuksen tavoitteena on ymmärtää ja saada tietoa kehitysvammaisten osallisuuden tukemiseen ja haasteisiin vaikuttavista seikoista. Kanasen

(2017, s. 90) mukaan teemoja ja tarkentavia kysymyksiä voi kuvailla veteen heitetyiksi haaveiksi. Ymmärrys tutkittavasta ilmiöstä kasvaa vastausten myötä ja ymmärryksestä nousee uusia tarkentavia kysymyksiä. Vastaukset ovat osa haastattelun palapeliä ja analysointivaiheessa niistä muodostuu kokonaisvaltainen ymmärrys ja kuva tutkittavasta ilmiöstä. Teemoilla ja tarkentavilla kysymyksillä tutkija voi vaikuttaa saamansa tiedon määrään, syvyyteen ja laatuun. Kysymyksiä ei kannata asettaa niin, että niihin voi vasta kyllä tai ei. Liian yksityiskohtaisia kysymyksiä tulee myös välttää. (Kananen, 2017, 91-92)

4.4 Aineiston analyysimenetelmä

Kvalitatiivisessa tutkimuksessa aineiston analyysiin ei ole käytettävissä teknisesti sovellettavia työkaluja, vaikka toisaalta esimerkiksi koodausta voidaan pitää sellaisena. Koodauksella tarkoitetaan kokonaisuuden jakamista osiin ja näiden pienempien osien tarkastelua. Aineiston työstäminen ei jää kuitenkaan tähän, vaan jäsentämisen jälkeen tulee tehdä synteesi. Pienistä osista tulee muodostaa kokonaisuus ja löytää yksittäisiä vastauksia suurempi ymmärrys tutkittavasta ilmiöstä. (Tietoarkisto, n.d.)

Litteroinnin jälkeen aineisto tiivistettiin koodaamalla. Kananen (2017, s. 136-137) mukaan aineistoa voidaan analysoida joko teorialähtöisesti tai aineistolähtöisesti. Aineistolähtöistä toimintatapaa käytettäessä tulkinta tehdään aineiston mukaan. Tiivistämällä eli koodaamalla etsitään aineistosta erilaisia käsitteellisiä kerroksia ja ulottuvuuksia. Teoreettiset ennako-oletukset ovat edellytys koodausjärjestelmän luomiselle, jotta koodaus tukee tutkittavaa ilmiötä. Koodaus ei vielä ole analysointia vaan se mahdollistaa analysoinnin.

Koodauksen jälkeen aineistoa analysoitiin teemoittelemalla aineistolähtöisesti. Kananen (2017, s. 141-143) kuvaa teemoittelua samaa tarkoittavien käsitteiden tai asioiden yhdistämiseksi. Teemoittelu tehdään koodauksen jälkeen ja siinä kootaan yhden käsitteen alle samaa tarkoittavat aineistosta nousevat teemat. Tutkijan pitää käyttää intuitiota löytääkseen ratkaisun. Hänen pitää nähdä aineistosta sen viestii ja tässä vaiheessa tulee jo tietää mitä aineistosta etsitään.

Koodausvaiheessa jaoin aineiston osiin. Koodauksessa aineistosta tuli esille asioita, jotka kokosin isompien teemojen alle. Esimerkiksi asiat, jotka viittasivat työn suunnitelmallisuuteen ja tavoitteellisuuteen liitin suunnitelmallisuuden teeman alle, esimiehen työskentelyyn liittyvät asiat liitin esimiehen tuki teeman alle. Havaitsin aineistosta osallisuuteen ja toimijuuteen sekä niiden tukemisen haasteisiin vaikuttavia asioita. Näistä asioista muodostuivat teemat, joista tutkimuksen tulokset syntyivät.

5 TUTKIMUSTULOKSET

Haastattelut toteutettiin Pirkanmaalla kolmella eri paikkakunnalla kehitysvammahuoltoa tarjoavien toimijoiden yksiköissä. Toimijat ovat julkisen sekä yksityisen sektorin palveluntuottajia. Haastateltavat työskentelevät ohjaus-, asiantuntija- ja esimiestehtävissä ja heitä oli yhteensä viisi. Haastateltavien tehtäväkuviin kuuluu palveluohjausta, päivän aikaisen toiminnan ohjausta, esimiestehtäviä sekä itsenäisen asumisen tukemista.

Haastattelujen tarkoituksena oli selvittää, minkälaisilla keinoilla ja käytännöillä kehitysvammaisten henkilöiden osallisuutta ja toimijuutta voidaan tukea sekä minkälaisia haasteita tukemiseen liittyy. Haastatteluissa nousi tukevana tekijöinä vahvasti esiin: työn suunnitelmallisuus, työn kehittäminen ja esimiehen tuki, työntekijöiden käyttäteoria ja koulutuksen merkitys sekä asiakkaan aito kohtaaminen. Tukevana käytänteinä käytettiin tuettua päätöksentekoa, toiminnallisia menetelmiä sekä erilaisia tukimenetelmiä, kuten vuosikello, digitaaliset apuvälineet ja korvaavat kommunikointimenetelmät. Haasteiksi osallisuuden ja toimijuuden tukemisessa koettiin: ajan puute, omaisten ja työntekijöiden eriävät mielipiteet itsemääräämisoikeudesta ja osallisuudesta sekä vanhat toimintamallit.

5.1 Työn suunnitelmallisuus

Työn suunnitelmallisuus nousi esiin jokaisen haastateltavan kohdalla. Haastateltavat kokivat, että työllä pitää olla suunnitelma ja tavoite, jotta se on vaikuttavaa ja sitä voidaan arvioida. Avoimen keskustelun ja dialogin työntekijöiden kesken todettiin mahdollistavan suunnitelmallisuuden ja sen, että työn tavoite on kirkkaana kaikilla työntekijöillä. Haastateltavat kokivat, että työtä pitää suunnitella yhdessä asukkaiden kanssa kuunnellen heidän toiveitaan ja mielipiteitään. Näin asiakkaiden osallisuus ja toimijuus mahdollistetaan työn suunnittelussa ja työtä suunnitellaan asiakaslähtöisesti sekä asiakkaiden vahvuuksien näkökulmasta.

”Kaikki lähtee suunnittelusta. Siitä, että toiminta on suunnitelmallista ja sillä on tavoite ja punanen lanka, mihin yhdessä ohjaajat ja asiakkaat pyrkii.”

”Jos vedetään randomina hatusta koko ajan, niin se ei oo suunnitelmallista ja sekin on iso oppimisen paikka niin kuin työntekijöille.”

”Suunnitelmallisuus on kivijalka työssä. Olemme tehneet paljon työtä, että suunnitelmallisuuden tärkeys on ymmärretty.”

”Työllä pitää olla suunnitelma ja tavoite. Teen juuri uusia suunnitelmia asiakkaiden kanssa tuohon asumiseen. Esimerkiksi tuohon lakanoiden vaihtoon ei tarvii odottaa ohjaajaa, vaan sen voi tehdä itsenäisesti kalenteri merkinnän avulla. Se ohjaajan odottaminen on just sitä jarrua itsenäistymisen tiellä.”

Suunnitelmallisuus koettiin siis työn kivijalaksi, jolle koko työ perustuu. Leinosen (2017, s. 23) mukaan sosiaalityön perustana on työntekijän ja asiakkaan välinen sopimuksellisuus. Suunnitelmat tulee laatia yhdessä asiakkaiden kanssa eikä heitä varten, näin asiakas on toimija eikä tekemisen kohde. Kaikilla suunnitelmalliseen työhön osallistuvalla on omat käsitykset työn ongelmista ja ongelmien ratkaisuista. Näitä erilaisia näkemyksiä tulee kunnioittaa, mutta työn tavoite tulee olla kaikilla sama. Hyvässä suunnitelmassa on mahdollisuus tilanteiden muuttuessa joustaa ja tehdä muutoksia.

Suunnitelmallisuudessa tärkeäksi koettiin myös kirjaaminen ja dokumentointi, koska ne liittyvät olennaisesti työn kehittämiseen ja työn vaikuttavuuden arviointiin. Asiakkaiden palaute koettiin myös tärkeäksi osaksi suunnitelmallisuutta ja työn kehittämistä.

”Täytyy katsoa, onko päästy tavoitteisiin ja jos ei, niin miksi ja mitä tehdään.”

”Jos suunnitelma ei oo toteutunut, mietitään miksei ja kirjaetaan ylös. Sitä mitä ei ole kirjattu, ei ole tehty. Kirjaamisella pystytään todentamaan, mitä me oikeesti tehdään.”

”Palaute asiakkailta toimikauden alussa ja koko ajan on tärkeää saada.”

5.2 Työn kehittäminen ja esimiehen tuki

Työn kehittäminen ja esimiehen tuki koettiin tärkeäksi, jotta kehitysvammaisten henkilöiden osallisuutta ja toimijuutta voidaan työssä tukea. Työn kehittäminen vaatii haasteltavien mukaan rohkeutta ja oman mukavuusalueen ulkopuolella astumista sekä keskeneräisyyden sietämistä. Koettiin, että työntekijällä pitää olla halua ja innostusta kehittää työtä. Vanhojen toimintamallien muuttaminen uudensuuntaisiin, asiakkaiden osallisuutta ja toimijuutta paremmin tukeviin malleihin on haastavaa ja hidasta, mutta palkitsevaa. Työtä jaksaa paremmin, kun sitä voidaan yhdessä kehittää ja suunnitella. Esimiehen tuki vaikuttaa siihen minkälainen työpaikan toimintakulttuuri ja ilmapiiri on. Esimiehen koettiin parhaassa tapauksessa antavan työlle reunaehdot ja tekevän suuremmat linjaukset, sekä huolehtivan taloudellisista resursseista. Haastateltavien mukaan toimivalla työpaikalla

työntekijöillä on vapautta suunnitella ja toteuttaa työtä esimiehen antamien reunaehtojen sisällä. Tämä vapaus sisältää kuitenkin vastuun työn laadusta, tavoitteellisuudesta ja vaikuttavuudesta.

”Esimies tukee aivan loistavasti ja meillä on tiimissä sama visio tästä työstä ja esimies on myöskin osana sitä työryhmää. Että me saadaan vapaasti suunnitella sitä meidän työtä, mutta esimies tekee sitten lopulliset linjaukset.”

”Luovuuteen on kyllä vapaat kädet. Että niinku on vapaus ja vastuu, mutta toiminnan on oltava tuloksellista ja laadukasta.”

”Se, että me saadaan vaikuttaa, samoin kuin meidän asiakkaat siihen työhön, niin se osallisuus toimii myös työntekijä esimies tasolla.”

Innovatiivisuuden ja tuottavuuden saavuttamiseksi tärkeässä roolissa ovat työntekijöiden osaaminen, kyky sekä halu oppia uutta. Esimies taas on keskeisessä roolissa osaamisen kehittymisessä ja sitä kautta organisaation tietoisuuden vahvistumisessa. Hänen tulee käydä työntekijöiden kanssa dialogia ja olla reflektiivinen kaikessa toiminnassa. Hyvän ilmapiirin edistäminen, oppimista tukevien käytäntöjen ja rakenteiden kehittäminen sekä keskustelun käyminen henkilöstön kanssa ovat keskeisiä tekijöitä kehittämiseksi. On tärkeää tunnistaa työn osaamisvaatimukset ja arvioida osaamisen riittävyys ja sitä kautta tarpeet kehittämiseksi. (Kasvio, ym., 2015, s. 161)

5.3 Työntekijöiden käyttöteoria ja koulutuksen merkitys

Yhtenä kiinnostavana teemana osallisuuden ja toimijuuden tukemisessa tuli esiin työntekijöiden työssään käyttämä teoriapohja, käyttöteoria. Työntekijöiden arvoilla ja kouluttautumisella on suuri vaikutus siihen, miten työtä tehdään ja mitä asioita painotetaan. Koulutuksesta riippuu se, mitä käyttöteoriaa työssään käyttää. Ohjaustyössä koettiin tarpeelliseksi yksilö- ja ryhmänohjaustaidot. Haastateltavat toivat esiin sen, että koulutuksessa saatu teoria ja käytännön työ nivoutuvat yhteen. Jos koulutuksessa painotetaan hoidollisuutta, työntekijä käyttää työssään sitä teoriapohjaa ja tämän koettiin aiheuttavan ohjauksellisessa asiakastyössä ristiriitoja. Haastatteluissa todettiin, että vammaispalveluissa työskentely vaatii laaja-alaista osaamista ja jatkuvaa kouluttautumista, jotta työ voidaan tehdä mahdollisimman hyvin. Kouluttautuminen työn ohessa koettiin tärkeäksi ja todettiin, että vaatii työntekijältä aktiivisuutta ja oma-aloitteellisuutta huolehtia omasta osaamisestaan.

”Täytyy olla herkät tuntosarvet ja ohjauksessa täytyy olla vaihtehtoja sille miten ite tekisi.”

”Tässä näyttelee suurta roolia se, mikä on siellä niinku pohjalla, se käyttöteoria ja ideologia. Niinku meillä se sosiokulttuurinen innostaminen. Kokemusta oppimista, oivaltamista ja osallisuutta.”

”Ryhmää pitää osata lukea. Sama ryhmä voi olla erilainen joka kerta. Työntekijöillä pitää olla ryhmänohjaustaitoja.”

Ojasen (2017, s. 86) mukaan käyttöteorian voidaan ajatella olevan sisäänrakennettu malli tai ohjauksjärjestelmä toiminnalle. Käyttöteoria ohjaa ihmistä toimimaan tietyllä tavalla. Ihmisen uskomukset, kokemukset, tiedot ja arvot ohjaavat myös toimintaa. Ammatillinen kehittyminen vaatii käyttöteorian tuntemista ja kehittämistä. Tämä tapahtuu parhaiten reflektiivisen työtavan omaksumisella.

5.4 Yhteiskunnallinen osallisuus

Haastatteluissa tuli esiin asiakkaiden yhteiskunnallisen osallisuuden tukeminen ja heidän oman äänensä tavoittaminen. Asiakkaiden oman äänen esille tuominen mahdollistaa se, että palveluja voidaan räätälöidä sellaisiksi, mitä asiakkaat toivovat ja tarvitsevat. Osallisuuden ja toimijuuden vahvistuminen koettiin siten, että kehitysvammaisista asiakkaista tulee ikään kuin antavia ja tekeviä osapuolia eikä passiivisia palvelujen kohteita.

Yhteiskunnallinen osallisuus koettiin toteutuvaksi haastatteluissa niin, että tuettiin asiakkaita käyttämään yleispalveluja erityispalvelujen sijaan. Tämä vaati haastateltavien mukaan paljon tukea ja mahdollisesti henkilökohtaisen avustajan, mutta yleispalvelujen koettiin tukevan osallisuutta yhteiskuntaan sekä nostavan toimijuuden tunnetta.

”Vois osallistua tähän yhteiskuntaan niin kuin kaikki muutkin ihmiset. Mutta jokainen osallistuu omalla tavallaan, kaikki kuitenkin enemmän tai vähemmän.”

”Asiakasta pitää kuunnella ja huomioida hänen avun ja tuen tarpeet ja auttaa siinä itseilmaisussa ja siinä itsemääräämisessä. Ihanne on niin päin, että asiakas kertoo ne palvelujen ja tuen tarpeet ja me mietitään minkälainen palvelu me siihen saadaan sovitettua.”

5.5 Asiakkaan aito kohtaaminen

Koettiin, että aito kohtaaminen vaatii työntekijältä ammatillisuutta, läsnäoloa ja halua kohdata asiakas hänen omasta kokemusmaailmastaan käsin. Asiakas tulisi kohdata tasavertaisena kaikkien diagnoosien takaa, jotta voidaan synnyttää luottamus asiakkaan ja työntekijän välille. Luottamuksellisessa suhteessa koettiin olevan helpompi tukea ja innostaa asiakasta osallisuuteen ja toimijuuteen sekä hänen oman äänensä esille tuomiseen.

Aidon kohtaamisen koettiin olevan yhdenvertaista, kumpikaan ei ole toista parempi tai tietävän paremmin. Asiakkaan kanssa työskentelyä kuvattiin rinnalla kulkemiseksi, ikään kuin saattamiseksi toimijuuteen. Aidon kohtaamisen edellytyksenä pidettiin ammatillisuutta ja luottamuksen luomista.

”Pitää olla se luottamus, että he uskaltaa tuoda niitä itselleen tärkeitä asioita, ajatuksia ja mielipiteitään ilmi. Se vaatii sen ohjaajan ammatillisuuden ja läsnäolon ja aidon kohtaamisen ja semmosen halun siihen.”

”Täytyy olla niinku herkät tuntosarvet ja aikaa kohdata se asiakas. Joittenkin kohdalla kestää kauan se et luottamus syntyy.”

5.6 Menetelmiä

Teemahaastattelun yhtenä teemana oli kysymys konkreettisista keinoista ja menetelmistä, joilla osallisuutta ja toimijuutta voidaan tukea. Tuloksista ilmeni tuettu päätöksenteko, toiminnalliset menetelmät sekä muut tukimenetelmät. Toiminnalliset menetelmät koettiin hyväksi tavaksi tukea osallisuutta ja toimijuutta, mutta niiden haasteena ovat ajan ja resurssien puute. Toiminnalliset menetelmät ovat usein pitkiä prosesseja ja aina ei ole aikaa niiden toteuttamiseen. Tässä luvussa kuvataan tuettua päätöksentekoa ja haastatteluissa esiin tulleita toiminnallisia menetelmiä.

5.6.1 Tuettu päätöksenteko

Yhtenä osallisuuden ja toimijuuden konkreettisena tukimuotona tuli esiin tuettu päätöksenteko. Koettiin, että tukemalla asiakkaan omaa tahtoa hänen itsemääräämisoikeutensa vahvistuu ja hän pystyy paremmin tuomaan esiin omia mielipiteitään sekä olemaan osallisena omaa elämäänsä koskeviin päätöksiin. Koettiin tärkeänä antaa tietoa ja kertoa erilaisista mahdollisuuksista, kannustaa ja rohkaista asiakasta tekemään omia päätöksiä.

”Meillä se tuettu päätöksenteko on niinku automaattisesti käytössä ja se on yksi työväline.”

”Joka paikassa voisi kysellä enemmän asiakkaiden omia mielipiteitä ja tukea siinä mitä kukakin oikeesti haluaa.”

”Pitää antaa tukea siihen osallisuuteen ja toimijuuteen. Sitä tukea pitää myös osata antaa oikein, mikä toimii toisella ei välttämättä auta toiselle.”

”Me ikään kuin saatetaan heitä kokemaan, oivaltamaan ja tekemään itse.”

Lähtökohtana tuetulle päätöksenteolle on se, että asiakas voi käyttää omaa itsemääräämisoikeuttaan ja hän on oikeutettu saamaan tukea päätöksilleen. Usein kehitysvammaisen henkilön kohdalla päätösten ja valintojen teko vaatii harjoittelua. Tavoitteena tuetulla päätöksenteolla onkin rohkaista, tukea ja kannustaa henkilöä tekemään omaa elämäänsä koskevia päätöksiä. Tuetussa päätöksenteossa tukihenkilöt voivat olla läheisiä, viranomaisia tai tuttuja henkilöitä, jotka auttavat kehitysvammaista henkilöä päättämään niin pienistä kuin suuristakin asioista. Tukihenkilöt eivät vie asiakkaalta päätösvaltaa eivätkä tee päätöksiä asiakkaan puolesta. (THL, 2018)

5.6.2 Toiminnallisena menetelmänä Photovoice

Toiminnalliset menetelmät koettiin haastatteluissa hyväksi keinoksi tukea kehitysvammaisten ihmisten osallisuutta ja toimijuutta. Koettiin, että toiminnan kautta pystyttiin helpommin tukemaan esimerkiksi asiakkaitten keskinäistä vuorovaikuttamista. Tehtiin yhteisöllistä työtä toimijuuden tukemiseksi, jossa kaikki osallistuvat yhteisen tavoitteen saavuttamiseksi. Yhdessä toimipaikassa sosiokulttuurillinen innostaminen oli toiminnan punainen lanka.

Yhdessä yksikössä oli käytetty muuttovalmennuksessa apuna Photovoice menetelmää. Aukkaille oli valmistumassa uusi asumisyksikkö ja työntekijät olivat miettineet menetelmää asumisvalmennuksen tueksi. Menetelmäksi oli valikoitunut Photovoice. Photovoicessa tarkoituksena on se, että asiakas ottaa itse valokuvia itselleen tärkeistä asioista ja sanoittaa valokuvat. Valokuvien kautta hän saa itselleen tärkeät asiat kerrottua helpommin ja mielekkäällä tavalla. Photovoice-projekti alkoi yksikössä orientoivalla ryhmällä ja projektiin osallistuminen oli vapaaehtoista. Ryhmä ja yksilöta- paamisia oli paljon ja prosessi venyi kahden vuoden mittaiseksi. Ensin tapaamisia on noin kerran kuukaudessa ja sen jälkeen aukkaille hankittiin kamerat. Asiakkaiden ottamia kuvia käytiin jokaisen kanssa henkilökohtaisesti läpi ja valittiin niistä tärkeimmät. Asiakkaat kertoivat, miksi he olivat ottaneet kuvan ja miksi se oli heille tärkeä eli he itse sanoittivat kuvat. Valokuvien kautta tuli paljon tietoa asiakkaiden toiveista ja ajatuksista. He pystyivät kuvien avulla kertomaan toiveistaan ja itselleen tärkeistä asioista asumisyksikön tulevalle henkilökunnalle ja päättäjille.

”Kameroiden saanti oli jo suuri asia asiakkaille, koska se oli heille luottamuksen osoitus. Se oli tärkeä osa sitä prosessia.”

”Monelta asiakkaalta tuli monta hyvää ajatusta sellaisesta, mitä kukaan ei ollut tiennyt.”

”Yksi asiakas ei pystynyt siellä tilaisuudessa kertomaan jännityksen takia, mutta kuva kertoi toiveet ja kuvissa oli myös teksti, jonka hän oli sanoittanut siihen.”

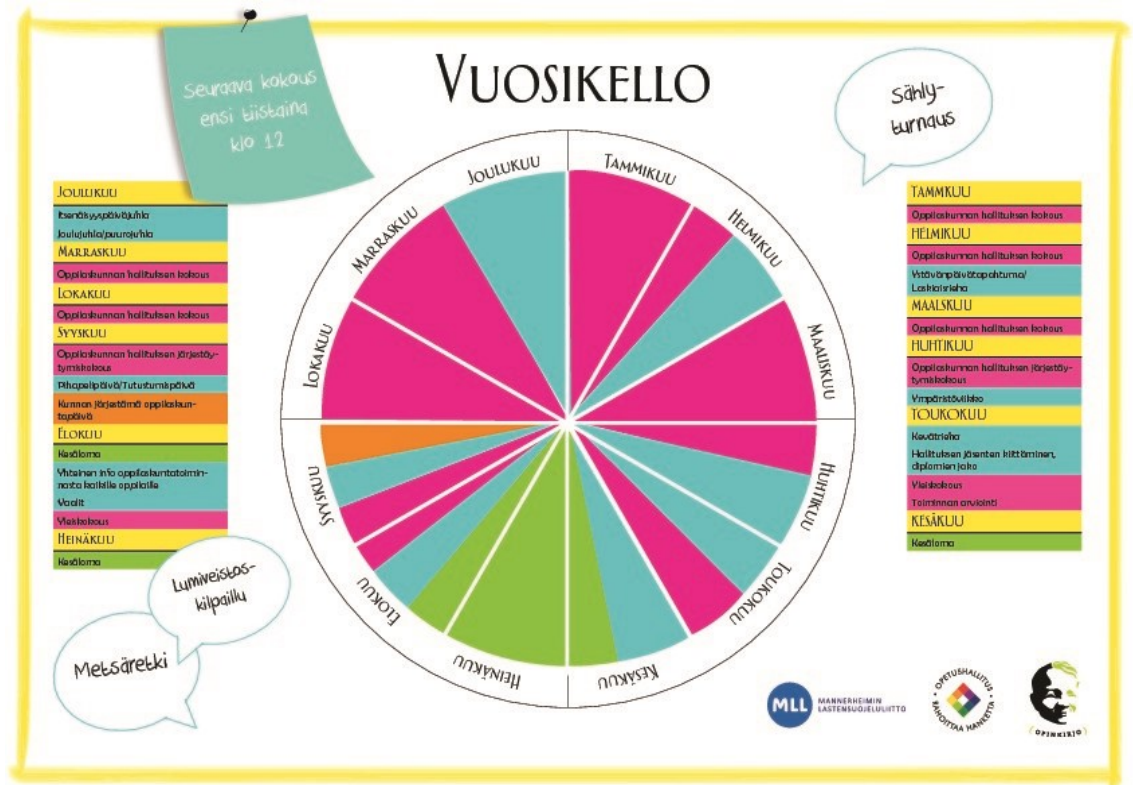
Photovoice menetelmässä käytetään osallistujien ottamia kuvia ja analysoidaan niitä. Sanallistamalla ja määrittelemällä kuvia, osallistuja voi kertoa itselleen tärkeistä asioista. Vahvuutena Photovoicessa eli ”puhuvassa kuvassa” kuvassa on se, että valokuva voi kertoa paljon sellaista, mitä henkilö ei osaisi muuten kertoa. Se antaa mahdollisuuden puheenvuoroon ja oman äänen kuuluviin saamiseen sellaisille ihmisille, jotka eivät siihen ehkä muuten pystyisi. (Tukiliitto, 2018)

5.6.3 Muita tukimenetelmiä

Haastatteluissa tuli esiin myös muita käytössä olevia tukimenetelmiä. Vuosikelloa käytettiin kaikissa paikoissa suunnittelun tukena (Kuva 4). Vuosikelloon suunnitellaan koko vuoden toiminnan teemat. Sen lisäksi tehtiin tarkemmat kuukausi ja viikkosuunnitelmat. Haastateltavat kokivat vuosikellon käytön tukevan työn suunnitelmallisuutta ja tavoitteita. Sen koettiin toimivan punaisena lankana koko toiminnalle. Se myös tukee asiakkaiden osallisuutta ja toimijuutta, koska suunnitelmat vuosikelloon tehtiin yhdessä asiakkaiden kanssa.

”Me käytetään vuosikelloa suunnittelussa, jossa on pitemmän linjan suunnitelma.”

”Meidän päivä- ja työtoiminnasta ollaan suunniteltu meidän toiminnan vuosikello niin, että toiminnassa on otettu huomioon yhteiskunnallinen osallisuus, joka on siis meidän punainen lanka tässä koko meidän vuoden suunnittelussa.”

Kuva 4. Vuosikello. (Jyväskylän kaupunki, n.d.)

Digitaalisia apuvälineitä kuten erilaisia tabletteja ja niihin sopivia, esimerkiksi kuvaohjelmia käytettiin haastattelujen mukaan jonkin verran. Joissain yksiköissä niitä oli hankittu organisaation puolesta ja asiakkailta itseltään on niitä jonkin verran henkilökohtaisessa käytössä. Erilaisia puhetta tukevia tai korvaavia kommunikointimenetelmiä käytettiin jokaisessa yksikössä. Näitä olivat esimerkiksi erilaiset pc-kuvat ja kuvakansiot sekä viittomat. Puhetta tukevien ja korvaavien apuvälineiden sekä erilaisten digitaalisten apuvälineiden koettiin tukevan asiakkaiden osallisuutta. Niiden avulla myös kommunikaatio-ongelmista kärsivät asiakkaat saivat helpommin oman mielipiteensä ilmaistua. Kehitysvammaisen ihmisen saattaa olla vaikea ilmaista itseään puheella, joten erilaiset kuvatyökalut helpottivat myös sanallistamaan asioita.

”Kuvia käytän myös ja digitaalisia apuvälineitä niiden asiakkaiden kanssa, joilla niitä on.”

”Digitaaliset apuvälineet helpottavat myös toimintaa ja niitä käytetään jonkin verran.”

”Pitää mahdollistaa se, että asiakkaalle kerrotaan mahdollisuuksista ja hän saa itse kertoa mielipiteensä sellaisella kielellä, että hän ymmärtää tai sitten pitää käyttää vaihtoehtoisia kommunikointimenetelmiä.”

5.7 Haasteet osallisuuden ja toimijuuden tukemisessa

Teemahaastattelun yhtenä teemana olivat haasteet osallisuuden ja toimijuuden tukemisessa. Tässä luvussa käsitellään haastatteluissa esiin tulleita haasteita. Haastatteluissa osallisuuden ja toimijuuden tukemisen haasteiksi nousivat ajan puute, eriävät mielipiteet itsemääräämisoikeudesta ja osallisuudesta omaisten ja työntekijöiden kesken sekä vanhat toimintamallit.

5.7.1 Ajan puute

Haastateltavat kokivat ajan puutteen haasteena osallisuuden ja toimijuuden tukemisessa. Ryhmät saattavat olla suuria ja yksilölliselle ohjakselle ei koettu olevan tarpeeksi aikaa. Ajan puutteen koettiin vaikeuttavan luottamuksen syntymistä asiakkaan ja työntekijän välillä. Aitoa kohtaamista koettiin olevan vaikea toteuttaa kiireessä.

Varsinkin asiantuntijatehtävissä työskentelevät työntekijät kokivat, että ajan puutteen vuoksi työtä ei voinut tehdä niin hyvin kuin olisi halunnut. Työtä oli liikaa ja osa haastateltavista koki, että olisi tarvetta työparille jakamaan työtaakkaa. Varsinkin toiminnallisten menetelmien käytön esteenä koettiin olevan ajan puute.

”Toinen asia, mitä tää osallisuus ja toimijuus vaatii on, että luottamus syntyy ja se vaatii aikaa. Tässä arjessa ei välttämättä aina ole niin paljon sitä aikaa kohdata sitä asiakasta.”

”Tavallaan niinku ei ehkä pysty hoitaa sitä työtä niin hyvin kuin haluais, kun sitä on niin paljon. Se on yks tosi iso haaste. Mä haluaisinkin itselleni työparin.”

5.7.2 Eriävät mielipiteet itsemääräämisoikeudesta ja osallisuudesta

Mielenkiintoisena seikkana haastatteluissa haasteiden osalta tulivat esiin eriävät mielipiteet itsemääräämisoikeudesta ja osallisuudesta niin omaisten, kuin työntekijöiden kesken. Kaikissa haastatteluissa tuli esiin varsinkin iäkkäämpien asiakkaiden kohdalla se, että omaiset saattoivat olla jopa estävänä tekijänä itsemääräämisoikeuden ja osallisuuden toteutumisessa. Toimintayksiköissä asiakas esimerkiksi ilmaisi halunsa osallistua johonkin vapaa-ajan toimintaan tai itsenäisempään asumiseen, mutta omaiset estivät tai hankaloittivat tätä. Haastateltavat kokivat, että varsinkin iäkkäämpien omaisten kohdalla tämä saattoi johtua siitä, että he pelkäsivät, ettei asiakas pärjää tai hänelle tapahtuu jotain pahaa. Jotkut myös kokivat, että itsemääräämisoikeus ja osallisuuden kokemus tekivät asiakkaasta ”hankalan”, koska hänelle muodostui omia mielipiteitä ja näkemyksiä siitä, miten haluaa asioiden tapahtuvan omassa elämässään. Haastateltavat kokivat,

että tiivis yhteistyö omaisten kanssa auttoi heitä ymmärtämään, että asiakas kyllä pärjää oikeanlaisella tuella.

Työntekijöiden kohdalla koettiin olevan mielipide eroja asiakkaiden itsemääräämisoikeuden ja osallisuuden toteutumisessa. Tämä linkittyi osittain työntekijöiden työssään käyttämään käyttöteoriaan. Hoidollisen käyttöteorian omaavat työntekijät painottivat enemmän hoidollisuutta ja itsemääräämisoikeus oli heille vieraampi käsite. Koulutus ja esimiehen tuki koettiin tässä tärkeänä, jotta henkilöstöllä olisi yhtenevä käsitys itsemääräämisoikeudesta ja osallisuudesta.

”Itsemääräämisoikeus on vahvasti esillä varsinkin nuorten kohdalla. Iäkkäämmillä varsinkin omaiset eivät ehkä ole sisäistäneet itsemääräämisoikeuden merkitystä, vaan kaikki tehdään puolesta. Hyvää tietenkin tarkoitetaan, mutta tehdään karhunpalvelus.”

”Itsemääräämisoikeus on kyllä melkoinen taitolaji näiden omaisten kanssa. Mä joudun tekeen paljon työtä siihen, että yritän saada läheiset niinku luottamaan siihen, että asiakas pärjää ja ettei heillä ole mitään huolta.”

”Esim. jos mä haluan seurustella jonkun kanssa, niin voinko seurustella, kun äiti sanoo, että älä seurustele. Niin me koitetaan sit tukea sitä itsemääräämisoikeutta, että sinä päätät siitä ihan itse.”

”Ja sitten on sellainen juttu, että se vanha malli miten on toimitettu työntekijän mielipiteen mukaan. On järkyttävää huomata, että kun tulee vanha työntekijä käymään niin naps se vanha muotti palautuu. He ovat niin kuin ehdollistuneet tiettyyn toimintamalliin ja ne vanhat roolit palautuu.”

5.7.3 Vanhat toimintamallit

Haastatteluissa tulivat esiin haasteena myös ns. vanhat toimintamallit. Opinnäytetyöni alussa tutkimuksen tausta ja työelämäyhteys luvussa 2 kuvasin kehitysvammahuollon pohjautuneen pitkään vanhaan hoitoon ja huolenpitoon perustuneeseen malliin. Jäänteitä tästä vanhasta toimintamallista on edelleen nähtävissä. Haastateltavat kuvasivat, että tätä vanhaan ajattelumalliin pohjautuvaa ajattelua on edelleen kehitysvammahuollossa.

Haastateltavat kertoivat, että vieläkin esiintyy ”puolesta tekemistä” ja sitä, ettei asiakkaiden mielipiteitä kuunnella eikä kunnioiteta. Passiiviseksi palveleminen ja valmiiden ratkaisujen tarjoaminen johtuu usein siitä, että itsemääräämisoikeuden, osallisuuden ja toimijuuden käsitettä sekä tarkoi-

tusta ei ole ymmärretty. Puolesta tekeminen on usein sitä, että tarkoitetaan hyvää, mutta ei ymmärretä sitä, että se ei tue asiakkaan osallisuutta eikä toimintakykyä.

”Tulisi tehdä asiakkaan mieltymysten ja toiveiden mukaan, eikä niin, että miltä siitä ohjaajasta tuntuisi hyvältä tehdä. Sen eteen tehdään kyllä paljon töitä, että asiakkaan toiveita noudatettaisiin.”

”Voisi joka paikassa kysellä enemmän asiakkaiden omia mielipiteitä, tuetusti tietty, mutta kuitenkin, siitä mitä oikeasti kukakin haluaa.”

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

6.1 Keskeiset johtopäätökset

Tutkimuksessa pyrittiin selvittämään, miten kehitysvammaisten henkilöiden osallisuutta ja toimijuutta voidaan tukea sekä mitä haasteita osallisuuden ja toimijuuden tukemiselle on. Tavoitteena oli löytää tekijöitä, seikkoja ja menetelmiä osallisuuden ja toimijuuden tukemiselle. Opinnäytetyöni keskeisiä käsitteitä olivat kehitysvammaisuus, osallisuus, toimijuus, itsemääräämisoikeus ja vuorovaikutus. Kehitysvammaisuuden käsitettä opinnäytetyössäni lähestyin sosiaalisesta näkökulmasta sekä AAIDD:n näkökulmasta. Näissä kehitysvammaisuuden käsitteen näkökulmissa vamma ei ole este toimijuudelle ja osallisuudelle, vaan kehitysvammaisen henkilö nähdään kehittyvänä ja toimivana yksilönä. Esteet ja haasteet liittyvät yhteiskuntaan, joka on rakennettu pääsääntöisesti vammattomille henkilöille.

Teemahaastattelun teemoissa korostui osallisuuden, toimijuuden ja itsemääräämisoikeuden käsitteet. Oletuksena oli, että tuloksiksi muodostuisi erilaisia konkreettisia menetelmiä ja käytänteitä, joita voisi hyödyntää jatkossa niin omassa työssä kuin jakaa muiden toimijoiden käyttöön. Tutkimuksessa tuli kuitenkin selkeästi esiin suuria kokonaisuuksia, jotka mahdollistavat osallisuuden, toimijuuden ja itsemääräämisoikeuden toteutumisen. Näitä kokonaisuuksia olivat työn suunnitelmallisuus, työn kehittäminen ja esimiehen tuki sekä työntekijöiden käyttöteoria ja koulutuksen merkitys. Erilaisia menetelmiä ja tukimuotoja tuloksissa tuli myös esille, mutta niiden käyttö ja toimivuus riippuvat pitkälti näistä suurista kokonaisuuksista. Työn suunnittelu, tavoitteellisuus, työn kehittäminen, esimiehen tuki ja henkilökunnan käyttöteoria vaikuttavat työn vaikuttavuuteen, työhön sitoutumiseen, työpaikan toimintakulttuuriin, asenteisiin ja arvoihin. Ne ovat työn kivijalka ja punainen lanka, johon kaikki perustuu.

6.1.1 Työn suunnitelmallisuus

Tuloksissa työn suunnitelmallisuus nousi kaiken toiminnan kivijalaksi. Työ ilman selkeää suunnitelmaa ja tavoitetta ei tue asiakkaiden osallisuutta, toimijuutta ja itsemääräämisoikeutta. Työn suunnitelmallisuudessa keskeisenä tekijänä nousi esiin suunnittelu yhdessä asiakkaiden kanssa. Sen koettiin tukevan parhaalla tavalla asiakkaiden osallisuutta. Suunnitelmallisessa työssä voidaan arvioida työn vaikuttavuutta, tavoitteiden saavuttamista ja kehittää työtä edelleen tavoitteiden tulosten mukaan. Työn suunnitelmallisuus tukee työntekijöiden jaksamista ja sitä, että työn tavoite on kaikille selkeä ja toimintamallit kaikilla työntekijöillä yhtenevät.

Kehitysvamma-alalla on tapahtunut viime vuosina paljon muutoksia. Esimerkiksi päivä- ja työtoiminta on monissa kunnissa eritetty siten, että työtoiminta on siirtynyt työvoimahallinnon alaiseksi palveluksi ja päivätoiminta on vammaispalvelujen tuottamaa toimintaa. Tulevan sote-uudistuksen odotetaan tuovan muutoksia esimerkiksi asumispalveluiden järjestämiseen. Vanhat toimintamallit, joissa kehitysvammaisille tarjotut palvelut ovat pysyneet pitkään samana, eivät enää ole ajankohtaisia. Työtä ei voi enää tehdä samalla vanhalla toimintamallilla, vaan pitää olla vaihtoehtoja ja räätälöityjä palveluja, joilla voidaan vastata asiakkaiden tarpeisiin. Työn suunnittelu on edellytys sille, että palvelut vastaavat asiakkaiden erilaisiin tarpeisiin ja osallisuus sekä toimijuus otetaan huomioon näitä palveluja suunniteltaessa.

6.1.2 Työn kehittäminen ja esimiehen tuki

Työn kehittäminen linkittyy suoraan työn suunnitelmallisuuteen. Työn kehittäminen edellyttää tavoitteiden saavuttamisen ja vaikuttavuuden arviointia. Asiakkaiden palvelujen tarpeet muuttuvat ja niihin on pystyttävä vastaamaan parhaalla mahdollisella tavalla. Tuloksissa tuli esiin, että varsinkin nuoret kehitysvammaiset osaavat jo vaatia palveluja ja ovat sisäistäneet paremmin osallisuuden, toimijuuden ja itsemääräämisoikeuden merkityksen. Enää ei voida toimia vanhoilla toimintamalleilla, vaan työtä on jatkavasti kehitettävä, jotta sillä voidaan vastata asiakkaiden tarpeisiin.

Esimiehen tuki työn kehittämisessä on ensiarvoisen tärkeää. Esimies luo työpaikan toimintakulttuurin ja antaa raamit toiminnalle. Esimiehen tuki ja suunnittelussa mukana olo koettiin tuloksissa tärkeäksi. Luottamus esimiehen ja työntekijöiden välillä tukee työn kehittämistä ja suunnittelua.

Innovatiivisuuden ja tuottavuuden saavuttamiseksi tärkeässä roolissa ovat työntekijöiden osaaminen, kyky sekä halu oppia uutta. Esimies on keskeisessä roolissa osaamisen kehittymisessä ja sitä kautta organisaation tietoisuuden vahvistumisessa, hänen tuleekin käydä työntekijöiden kanssa dialogia ja olla reflektiivinen kaikessa toiminnassa. Hyvän ilmapiirin edistäminen, oppimista tukevien käytäntöjen ja rakenteiden kehittäminen sekä

keskustelun käyminen henkilöstön kanssa ovat keskeisiä tekijöitä kehittämiselle. On tärkeää tunnistaa työn osaamisvaatimukset ja arvioida osaamisen riittävyys ja sitä kautta tarpeet kehittämiselle.

6.1.3 Työntekijöiden käyttöteoria ja koulutuksen merkitys

Mielenkiintoisena seikkana osallisuuden, toimijuuden ja itsemääräämisen tukemisessa tuli esiin työntekijöiden työssään käyttämä teoriapohja. Tutkimuksen tausta ja työelämäyhteys luvussa todettiin, että hoidon ja huolenpidon tulisi kohdistua vain niihin asioihin, joihin se on tarpeen. Tutkimuksessa tuli ilmi, että joskus hoidollisen käyttöteorian omaavat työntekijät eivät ole sisäistäneet osallisuuden ja itsemääräämisoikeuden käsitettä. Tällöin he helposti tekevät päätöksiä asiakkaan puolesta eikä osallisuus näin ollen toteudu.

Tämä seikka linkittyy esimiehen tukeen ja työpaikan toimintakulttuuriin. Siihen minkälaiset toimintamallit ja pelisäännöt työhön on luotu, miten suunnitelmallisuus toteutuu ja miten työtä kehitetään. Työn kehittämisessä tärkeää on työntekijöiden osaamisen kehittäminen ja hyödyntäminen. Uuden oppiminen ja kouluttautuminen auttavat näkemään työn uudesta näkökulmasta. Organisaatioiden tulisikin luoda työntekijöille mahdollisuuksia kehittää ja kouluttaa itseään, mutta siihen tarvitaan myös työntekijän oma halu oppia uutta ja kehittää omaa osaamistaan. Koulutuksessa voisi myös enemmän ottaa huomioon asiakkaiden erilaiset ja muuttuvat tarpeet. Hoidollisessa koulutuksessa osallisuuden, toimijuuden ja itsemääräämisoikeuden merkitystä sekä sisältöjä voisi painottaa enemmän.

6.2 Tutkimuksen reliabiliteetti ja validiteetti

Tutkimuksen luotettavuutta arvioidaan tarkastelemalla sen reliabiliteettia ja validiteettia. Laadullisessa tutkimuksessa sen uskottavuutta ja luotettavuutta on olennaista arvioida, koska tutkimuksen tulokset eivät saa olla sattumanvaraisia. Tutkimusmenetelmien tulee myös olla sellaisia, että niillä voidaan tutkia sitä, mitä on tarkoituskin tutkia. Laadullisessa tutkimuksessa luotettavuutta voidaan tarkastella esimerkiksi siitä näkökulmasta, että ovatko tutkimuksen tulokset yleistettävissä tai siirrettävissä muihin tilanteisiin tai kohteisiin. (Jyväskylän yliopisto, 2010)

Tutkimuksen validiteetilla tarkoitetaan sitä, onko tutkimus perusteellisesti tehty ja pätevä sekä ovatko päätelmät ja tulokset oikeita. Tutkija saattaa tehdä vääriä kysymyksiä tai tehdä vääriä päätelmiä. Laadullisessa tutkimuksessa pätevyys voidaankin nähdä enemmän uskottavuudeksi ja vakuuttavuudeksi, kuin kuvaavan suoraviivaisesti todellisuutta. Vakuuttavuus ja uskottavuus syntyvät siitä, kuinka hyvin tutkija pystyy kuvaamaan tutkimuksen tulokset muille. (Tietoarkisto, n.d.)

Tutkimus toteutettiin teemahaastattelulla ja haastattelu seurasi runkoa, johon kysymykset oli luotu teoreettisen viitekehyyksen keskeisiä käsitteitä käyttäen. Haastateltavat olivat mukana tutkimuksessa vapaaehtoisesti ja eettisiä periaatteita noudattaen heidän henkilöllisyytensä tai työorganisaationsa ei tule esille tutkimuksessa. Kaikilta haastateltavilta pyydettiin asianmukainen lupa tutkimuksen tekoon, vaikka heidän työorganisaationsa ei sitä olisikaan vaatinut. Haastateltaville kerrottiin, että tutkimusaineistoa ei käsittele kukaan muu tutkijan lisäksi ja aineisto tuhotaan tutkimuksen valmistuttua.

Tutkimuksen tulokset eivät olleet ennalta-arvattavia ja antoivat uutta tietoa tutkittavasta ilmiöstä. Tulokset ovat siirrettävissä käytäntöön ja muiden toimijoiden hyödyksi. Tutkimuksessa tuli esiin aiheita, joita voi hyödyntää jatkossa mahdollista jatkotutkimusta tehdessä.

6.3 Pohdinta

Opinnäytetyöprosessi on ollut mielenkiintoinen ja välillä raskaskin. Tutkimuksen tulokset olivat yllättäviä, mutta mielenkiintoisia. Kehitysvamma-ala samoin kuin koko sosiaaliala ovat muutosten edessä tulevan sote-uudistuksen myötä. Työn täytyy muuttua ja kehittyä, jotta asiakkaiden palvelujen tarpeisiin pystytään vastaamaan parhaalla mahdollisella tavalla. Tutkimuksen tulokset kertovat, että suurien kokonaisuuksien tulee olla kunnossa, jotta näihin muuttuviin tarpeisiin voidaan vastata. Pelkillä yksittäisillä keinoilla ja menetelmillä ei saada työhön vaikuttavuutta, jos työstä puuttuvat tavoitteet ja suunta.

Tutkimustyö oli mielekästä ja oli hienoa huomata, kuinka haastateltavat olivat innolla mukana tekemässä sitä vastaamalla haastattelukysymyksiin. Litterointi oli työlästä, koska haastatteluaineisto oli laaja johtuen haastateltavien monipuolisista vastauksista. Aineistosta tuli selkeästi esiin suuria teemoja, joiden alle muodostuivat tulokset. Työn suunnitelmallisuus, työn kehittäminen ja esimiehen tuki sekä yllättävänä työntekijöiden käyttämä käyttöteoria tulivat esiin haastatteluissa selkeästi.

Asiakkaiden osallisuus, toimijuus ja itsemääräämisoikeus lisääntyvät kehitysvamma-alalla, siksi työn täytyy kehittyä vastaamaan uudenlaisiin tarpeisiin. Työn tulee olla suunnitelmallista ja tavoitteellista. Tämän saavuttamiseksi työtä tulee kehittää yhdessä asiakkaiden kanssa. Työntekijöiden ja organisaatioiden tulee kehittyä ja oppia uutta. Tämä lisää osaltaan työntekijöiden työssä viihtyvyyttä, työhyvinvointia ja työhön sitoutumista.

Työntekijöiden työssä käyttämä käyttöteoria ja sen vaikutus työhön oli mielenkiintoinen tulos. Olisi mielenkiintoista tutkia sitä lisää. Miten siihen voisi vaikuttaa esimerkiksi jo koulutuksessa? Mitä seikkoja koulutuksessa tulisi huomioida, jotta myös hoidollisessa koulutuksessa Huomioitaisiin enemmän asiakkaiden osallisuutta, toimijuutta ja itsemääräämisoikeutta. Toivon tulevan sote-uudistuksen vaikuttavan myönteisesti tähän.

LÄHTEET

Eteläpelto, A. (n.d.). Mitä on toimijuus ja mihin sitä tarvitaan? Haettu 5.1.2019 osoitteesta <https://www.jyu.fi/hankkeet/interaktiivinen/yleis-oluennot/etelapelto>

Jyväskylän yliopisto. Koppa. 2015. Haettu 7.1.2019 osoitteesta <https://koppa.jyu.fi/avoimet/hum/menetelmapolkuja/menetelmapolku/tutkimusstrategiat/laadullinen-tutkimus>

Jyväskylän yliopisto. (2010). Koppa – tutkimuksen toteuttaminen. Haettu 5.2.2019 osoitteesta <https://koppa.jyu.fi/avoimet/hum/menetelmapolkuja/tutkimusprosessi/tutkimuksen-toteuttaminen#tutkimustulosten-luotettavuus>

Kananen, J. (2017). *Laadullinen tutkimus pro graduna ja opinnäytetyönä*. Jyväskylä: Suomen yliopistopaino Oy – Juvenes Print.

Kasvio, K., Loppela, K., Syvänen, S., Tappura, S., Tikkamäki, K. & Toikko, T. (2015). *Dialoginen johtaminen*. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print.

Kehitysvammaliitto. (2019). Palvelujen kilpailuttamisen ongelmat on yksimielisesti tunnustettu. Haettu 15.2. osoitteesta <https://www.kehitysvammaliitto.fi/palveluiden-kilpailuttamisen-ongelmat-on-yksimielisesti-tunnustettu/>

Kehitysvammaliitto (2012). Yksi naapureista. Haettu 6.1.2019 osoitteesta <http://www.kehitysvammaliitto.fi/wp-content/uploads/yksi-naapureista.pdf>

Kivistö, M. (2014). Kolme ja yksi kuvaa osallisuuteen – Monimenetelmällinen tutkimus vaikeavammaisten ihmisten osallisuudesta toimintana, kokemuksena ja kielenkäyttönä. Väitöskirja. Acta Electronica Universitatis Lapponiensis 150. Haettu 6.1.2019 osoitteesta http://lauda.ulapland.fi/bitstream/handle/10024/61789/Kivist%C3%B6_Mari_ActaE150_pdfA.pdf?sequence=2&isAllowed=y

Koivu, M. (2016). Kehitysvammaisuus. Määrittely, liitännäissairaudet ja kohtaaminen. Haettu 2.1.2019 osoitteesta http://www.avi.fi/documents/10191/7571061/Kehitysvammaisuuden_maarittely.pdf/5d3bd133-e6e5-417e-9459-d181b9dc3374

Kuosma, T. (2018). *Kansainväliset vammaisoikeudet*. EU: Atrain&Nord

Leinonen, P. (2017). *Nuorten kokemuksia osallisuudesta ja suunnitelmallisesta sosiaalityöstä sijaishuollon aikana*. Pro gradu -tutkielma. Sosiaalityön koulutusohjelma. Lapin yliopisto. Haettu 11.1.2019 osoitteesta <https://lauda.ulapland.fi/handle/10024/62744>

Mönkkönen, K. (2018). Vuorovaikutus asiakastyössä – Asiakkaan kohtaaminen sosiaali- ja terveysalla. Tallinna: Printon Trukikoda.

Ojanen, S. (2017). *Ohjauksesta oivallukseen*. Jyväskylä: Palmenia.

Ronimus, H. (2017). Osallisuus vammaissosiaalityössä. *Suuntaaja* 17, 2-4.

Seppälä, H. (2017). *Erilaiset eväät – kirja kehitysvammaisuudesta*. Kouvola: Package Media Oy.

Siisiäinen, M. (2015). Osallisuus ja osallistuminen. *Suuntaaja* 15, 2-6.

THL. (2017). Hyvinvointi ja terveyserot. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Päivitetty 24.4.2017. Haettu 6.1.2019 osoitteesta <https://thl.fi/fi/web/hyvinvointi/osallisuus>

THL. (2014). THL-blogi. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Päivitetty 3.12.2014. Haettu 14.2.2019 osoitteesta <https://blogi.thl.fi/kehitysvammaisten-ihmisten-osallisuus-toteutuu-vuorovaikutuksellisten-prosessien-kautta/>

THL. (2018). *Vammaispalvelujen käsikirja*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Haettu 13.1.2019 osoitteesta <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja/tuki-ja-palvelut/itsemaaraamisoikeuden-tukeminen/tuettu-paatoksenteke>

THL. (2017). *Vammaispalvelujen käsikirja*. Päivitetty 26.6.2014. Haettu 7.1.2019 osoitteesta <https://thl.fi/fi/web/vammaispalvelujen-kasikirja-lapset-perheet/vuorovaikutus-aitoa-kohtaamista>

Tietoarkisto. (n.d.). Analyysi ja tulkinta. Haettu 9.1.2019 osoitteesta https://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L7_3.html

Tietoarkisto. (n.d.). Teemahaastattelu. Haettu 8.1.2019 osoitteesta https://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L6_3_2.html

Tietoarkisto. (n.d.). Validiteetti. Haettu 10.2.2019 osoitteesta https://www.fsd.uta.fi/menetelmaopetus/kvali/L3_3_1.html

Topo, P. (2013). Itsemääräämisoikeuden monet ulottuvuudet. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 4/2012, s. 287-289. Haettu 4.1.2019 osoitteesta [file:///C:/Users/Tarja/Downloads/7690-Artikkelin%20teksti-18973-1-10-20130218%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Tarja/Downloads/7690-Artikkelin%20teksti-18973-1-10-20130218%20(1).pdf)

Tukiliitto. (2017). Itsemääräämisoikeus. Haettu 4.1.2019 osoitteesta <https://www.tukiliitto.fi/tuki-ja-neuvot/itsemaaraamisoikeus/mita-itsemaaraamisoikeus-on/>

Tukiliitto. (2017). Kansalaisuus. Haettu 2.1.2019 osoitteesta <https://www.tukiliitto.fi/tavoitteet/kansalaisuus/>

Tukiliitto. (2018). Photovoice. Haettu 14.1.2019 osoitteesta <https://www.tukiliitto.fi/photovoice-menetelma-ryhman-kaytossa/>

Tuominen, P. (2017). *Toimijuus ja sen mahdollisuudet ja rajoitteet työttömyysaikana*. Pro gradu –tutkielma. Työn ja hyvinvoinnin maisteriohjelma. Tampereen yliopisto. Haettu 6.1.2019 osoitteesta <https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/101178/GRADU-1495202633.pdf?sequence=1>

Vehmas, S. (2018). Vammaisuuden luokittelu, sosiaaliset haitat ja yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus. Teoksessa J. Ahola-Launonen, M. Häyry & T. Takala (toim.) *Oikeudenmukaisuuden ongelma*. Tallinna: Gaudeamus, 46-47.

Vernerinet.net. (2018). Itsemääräämisoikeus. Haettu 3.1.2019 osoitteesta <https://vernerinet.net/yleis/itsemaaraamisoikeus>

Vernerinet.net. (2018). Kommunikointi. Haettu 7.1.2019 osoitteesta <https://www.vernerinet.net/yleis/kommunikointi>

Wallenius, A. (2017). *Päämääränä osallisuus - näkemyksiä vaikeasti kehitysvammaisten ihmisten osallisuuden edistämiseen palvelutuotannossa*. Opinnäytetyö. Sosiaali- ja terveysalan johtaminen YAMK. Laurea ammattikorkeakoulu. Haettu 2.1.2019 osoitteesta http://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/139956/Wallenius_Anne.pdf?sequence=1&isAllowed=y

LIITTEEN OTSIKKO

Teemahaastattelurunko

Mitä käsite osallisuus sinulle merkitsee?

Mitä käsite toimijuus sinulle merkitsee?

Mitä itsemääräämisoikeus sinulle merkitsee?

Onko käsitteiden sisältö mielestäsi sama kaikille?

Tarvitseeko kehitysvammaisten henkilöiden kanssa toimiessa huomioida jotakin erityistä puhuttaessa osallisuudesta ja toimijuudesta?

Mitä hyvää näet omassa työssäsi suhteessa osallisuuteen ja toimijuuteen?

-organisaation halu, asenne ja tuki
-verkotot

Mitä haasteita näet omassa työssäsi suhteessa osallisuuteen ja toimijuuteen?

-verkotossa
-organisaatiossa

Miten tuet omassa työssäsi osallisuutta, toimijuutta ja itsemääräämisoikeutta?

Mitä toiveita osallisuuden, toimijuuden ja itsemääräämisoikeuden tukemiselle olisi omassa työssäsi?